

ČASOPIS ZA TURIZEM IN KULTURO, SEPTEMBER 2020

Karavanke

Staro mestno jedro Tržiča se je zelo dobro ohranilo

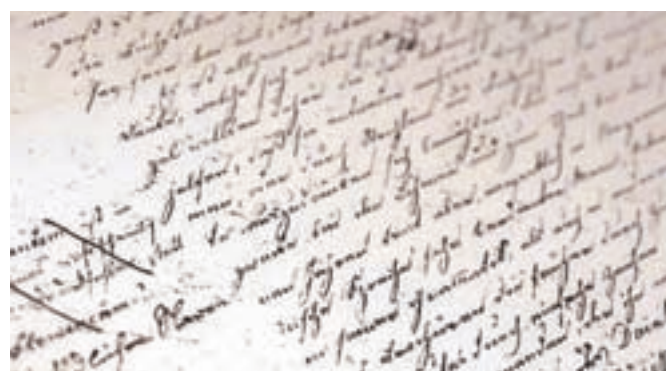
STRANI 10, 11

Staro mestno jedro Tržiča je ohranilo patino iz časov, ko je skozenj še vodila glavna pot čez stari prelaz Ljubelj na Koroško. / Foto: Tina Dokl

Matija Čop je bil eden najbolj izobraženih ljudi svojega časa, znal je kar devetnajst tujih jezikov. Bil je prvi slovenski bibliotekar, literarni zgodovinar in kritik. **STRAN 3**

Majda in Alojz Starman sta maja leta 1945 skupaj s tisoči Slovencev bežala na Koroško in tam tudi ostala. Majda je o tem napisala knjigo Ostali smo na Koroškem. **STRAN 5**

Zgodovinar Andrej Rahten v svoji najnovejši knjigi Po razpadu skupne države opisuje, kako so se Slovenci borili za severno mejo na Štajerskem in Koroškem. **STRANI 8, 9**

SLOMŠKOVA HIŠA

Celovec ima novo slovensko izobraževalno središče

Tudi skoraj sto sedemdeset let po ustanovitvi celovška Mohorjeva družba nadaljuje svoje temeljno poslanstvo širjenja kulture in izobraževanja. Nova Slomškova hiša je novo mladinsko-izobraževalno središče v Celovcu.

Bojan Wakounig

Ko je bilo leta 1851 po zamisli glavnih pobudnikov škofa Antona Martina Slomška, celovškega mestnega kaplana Andreja Einspielerja in učitelja Antona Janežiča v Celovcu ustanovljeno Društvo sv. Mohorja, je bilo v ustanovni listini med njegovimi nameni zapisano, da »bode dobre bukve za Slovence izdajalo in jih med njimi razširjalo«. Tej kulturni nalogi je

avtorje tudi vstopni portal na avstrijsko (nemško) knjižno tržišče.

Celovška Mohorjeva pa je tudi pomembna vzgojna in izobraževalna ustanova med Slovenci na Koroškem. Razcvet Slovenske gimnazije v Celovcu, ki je začela delovati leta 1957, ne bi bil mogoč brez fantovskih in dekliških dijaških domov v upravljanju Mohorjeve družbe. Ko je Mohorjeva poleg svojega veličastnega poslopja na Vetrinjskem obmestju iz

pa je bilo urejeno popoldansko varstvo za šolarje. Skupaj z otroki iz prvega dvojezičnega vrtca Naš otrok v Celovcu, ki ga je zasebno društvo Naš otrok ustanovilo leta 1978 in ki ima od samega začetka domovanje v Mohorjevi centrali, je tako v celovski 'slovenski četrti' skoraj ves dan slišati in opaziti vesel otroški direndaj in živahen mladinski utrip.

A prostorska omejenost v mestnem središču ni dovoljevala nadaljnje širitve vzgojno-izobraževalne dejavnosti Mohorjeve. Nova vrata so se odprla v južnem celovškem mestnem predelu, v Šentrupertu, ki je še pred drugo svetovno vojno bil precej slovenski okraj. Don Boscove sestre, salezijanke torej, so imele v tamkajšnji Ainethovi ulici desetletja svoj dom z otroškim vrtcem in sobami za študentke. Ker tako kakor pri večini drugih duhovnih redov zadostnega podmladka ni več bilo, so se odločile za slovo od Celovca. In Mohorjeva je poprijela za priložnost.

»Osnovi namen Mohorjeve družbe je bil izobraževanje domačega človeka, še posebej v slovenskem jeziku. Želeli smo razširiti svojo izobraževalno mrežo na področje varstva malih otrok, torej z dvojezičnim vrtcem in jaslimi za varstvo otrok od prvega do tretjega leta starosti. Teh v Celovcu doslej sploh še ni bilo, mi smo sedaj to vrzel zapolnili. Za oba obstoječa dvojezična vrtca v Celovcu so vsako leto dolge čakalne vrste, med starši je veliko zanimanja, da bi otroke dali v dvojezične vzgojne ustanove, slovenska manjšina pa na ta pričakovanja in izzive že vrsto let nima odgovora. Mi smo situacijo želeli izboljšati,« pravi direktor Mohorjeve družbe Karl Hren.

Z nakupom doma salezijank je Mohorjeva pridobila

Zeleno zemljišče z igriščem, mirna okolica in prostorno poslopje Slomškove hiše omogočajo celovski Mohorjevi ugodne okoliščine za razširitev svojega vzgojnega in izobraževalnega poslanstva.

»To je tudi v duhu zamisli Mohorjeve, da imamo splošnokoristni namen, da podpiramo, vzgajamo in izobražujemo mladino predvsem v slovenščini, da pa imamo poleg tega tudi svoje lastne gospodarske dejavnosti, ki nam poleg javnih subvencij zagotavljajo samostojnost.«

zemljišče v velikosti 0,4 hektarja in stavbo s 3000 kvadratnimi metri uporabne površine. Zeleno posestvo z mirno okolico omogoča dejavnosti na prostem, v hiši pa od 1. septembra letos deluje otroški vrtec z eno dvojezično skupino, ki dopolnjuje sedanjo ponudbo obstoječih celovških vrtcev Naš otrok in Sonce, in z dvema zgolj enojezičnima – nemškima skupinama, ki sta nadaljevaje dosedanje

vzgojne dejavnosti salezijank. V treh oddelkih je tako sedemdeset otrok. Delovati so začele tudi dvojezične otroške jasli za 15 najmlajših otrok. Z začetkom šolskega leta sredi septembra bo vrata v novi Slomškovi hiši odprl še dijaški dom, ki se je v Šentrupert preselil iz Slomškovega doma v mestnem središču. Mladim so na voljo sodobno opremljene eno- in dvoposteljne sobe, vse imajo svoje sanitarije. Nova stavba, ki nosi ime Slomškova hiša po glavnem pobudniku Mohorjeve, ima še svojo kapelo, telovadnico, igrišče na prostem z razkošnimi zelenicami in zelenjavnim vrtom ter manjšo dvorano, ki bo na voljo za interne prireditve. »S tem je nastalo močno dvojezično vzgojno-izobraževalno središče v Celovcu, pod skupno streho bo oskrbljenih skoraj 150 otrok. Tudi za Mohorjevo družbo je to velik korak, saj se je število zaposlenih

pri nas povečalo s 70 na 85 sodelavcev, ker smo na novo zaposlili dvojezične vzgojiteljice in prevzeli del prej pri salezijankah zaposlenih sodelavk,« ugotavlja direktor Hren.

V mestnem središču še naprej ostajajo garsonjere za dijakke v maturantskih letnikih in za študente ter vse druge tam doslej nastanjene dejavnosti Mohorjeve, kot so kuhinja z javno dostopno jedilnico, multimedijsko opremljeni prireditveni center, knjižgarna, uprava ter popoldansko varstvo za šolarje. Izpraznjeni prostori v Slomškovem domu bodo v tretjem nadstropju omogočili dodatno širitev Mohorjeve zasebne ljudske šole, ki je zelo cenjena zaradi uspehov pri poučevanju in utrjevanju slovenskega jezika. V četrtem in petem nadstropju stavbe pa bo nastalo devet stanovanj v izmeri od 45 do 100 m², vsako s svojo teraso in pogledom na mestno središče. »Z dohodka od teh stanovanj, ki bodo zaradi svoje lege prav gotovo zelo atraktivna, bomo lahko v veliki meri financirali nakup nove Slomškove hiše na Ainethovi ulici. To je tudi v duhu zamisli Mohorjeve, da imamo splošnokoristni namen, da podpiramo, vzgajamo in izobražujemo mladino predvsem v slovenščini, da pa imamo poleg tega tudi svoje lastne gospodarske dejavnosti, ki nam poleg javnih subvencij zagotavljajo samostojnost,« poudarja Karl Hren.

Direktor celovške Mohorjeve Karl Hren: »Jasli za varstvo otrok od prvega do tretjega leta starosti v Celovcu doslej sploh še ni bilo. Sedaj smo to vrzel zapolnili.«

Mohorjeva družba, ki je ob koncu habsburške monarhije imela 90.000 članov in so njene knjige izhajale v prav tako visoki nakladi (kateri bestseller je bil na Slovenskem nazadnje tolikokrat natisnjen?!), ostala zvesta vseskozi. Celovška Mohorjeva je danes najstarejša slovenska založba, knjige izdaja v slovenščini in nemščini in je tako za slovenske

leta 1892, v katerem so bile sobe namenjene tudi dijakom, leta 1974 dozidala moderni Slomškov dom, je bil v njem tudi dijaški dom. In ko je Mohorjeva družba leta 1989 v Celovcu odprla prvo zasebno dvojezično ljudsko šolo – ker so se namreč mestne oblasti upirale odprtju javne dvojezične ljudske šole –, so šolo namestili v Slomškov dom, z njo vred

 ČASOPIS ZA TURIZEM IN KULTURO
Karavanke

Urednik **Cveto Zaplotnik**
Odgovorna urednica **Marija Volčjak**
Izdajatelj **Gorenjski glas, d. o. o., Kranj,**
Nazorjeva ulica 1, 4000 Kranj

Priloga Karavanke izhaja v okviru čezmejnega projekta SMART Tourist, ki spada v Program sodelovanja Interreg V-A Slovenija Avstrija 2014–2020; sedma številka je izšla 4. septembra 2020 kot priloga Gorenjskega glasa številka 71. Naklada: 20 tisoč izvodov, tisk: Delo, d. o. o., Ljubljana – Tiskarsko središče. Karavanke so priložene Gorenjskemu glasu in poslane na izbrane naslove na Gorenjskem in na avstrijskem Koroškem. Distribucija: Pošta Slovenije, d. o. o., Maribor

GORENJSKI GLAS (ISSN 0352-6666) je registrirana blagovna in storitvena znamka pod št. 9771961 pri Uradu RS za intelektualno lastnino. Časopis Gorenjski glas je vpisan v razvid medijev pri Ministrstvu za kulturo RS pod zaporedno številko 324. Ustanovitelj in izdajatelj: Gorenjski glas, d. o. o., Kranj, Nazorjeva ulica 1, 4000 Kranj, direktorica Marija Volčjak, telefon 386 (0)4 201 42 00, e-pošta: info@g-glas.si, spletni časopis www.gorenjskiglas.si. Delovni čas: ponedeljek, torek, četrtek in petek od 8. do 15. ure, sreda od 8. do 16. ure.

»Za oba obstoječa dvojezična vrtca v Celovcu so vsako leto dolge čakalne vrste, med starši je veliko zanimanja, da bi otroke dali v dvojezične vzgojne ustanove, slovenska manjšina pa na ta pričakovanja in izzive že vrsto let nima odgovora. Mi smo situacijo želeli izboljšati.«

MATIJA ČOP

Znal je kar devetnajst tujih jezikov

Matija Čop je bil eden najbolj izobraženih ljudi svojega časa, pravi »velikan učenosti«. Bil je prvi slovenski bibliotekar, literarni zgodovinar in kritik, dober prijatelj Franceta Prešerna.

Urša Peternel

»V Ljubljani živi dihur, ki noč in dan žre knjige, od sebe pa ne da nobene fige ...« Tako je France Prešeren zbadel svojega prijatelja Matijo Čopa (1797–1835), ki je bil eden najbolj izobraženih Evropejcev svojega časa. A bil je samotni mislec, ki je zelo malo objavil. Po njegovi prežgodnji smrti – star komaj 38 let je utonil v Savi – mu je Prešeren posvetil pesem V spomin Matija Čopa in pesnitev Krst pri Savici.

Kot lahko preberemo v zapisu, ki so ga pripravili v Zavodu za turizem in kulturo

Žirovnica, se je Matija Čop rodil v hiši sredi Žirovnice kmečkim staršem. Prvi pouk je obiskoval v župnišću na Rodinah, zatem pa so ga poslali v ljudsko šolo v Ljubljano. Ko se je naslednje leto vrnil zaradi bližajočih se francoskih čet, ga je v ukvzel profesor Janez Krstnik Kersnik iz Most, ki je bil odličen učitelj, Čop pa dober učenec. Prihodnje leto se je vpisal v gimnazijo, nato na ljubljanskem liceju zaključil dva letnika filozofije in tretjega obiskoval na Dunaju. V tem času je bil stalen gost dunajskih knjižnic, kjer je literarna dela bral v izvirniku.

Čopova rojstna hiša je ena od znamenitosti na Poti kulturne dediščine Žirovnica. V njej si lahko obiskovalci ogledajo tudi igrano-dokumentarni film Ni ga lepšga kraja, iz katerega je prizor na sliki. / Foto: arhiv ZTK Žirovnica

Jezike vse Evrope je učene govoril, ki v tem tihem grobu spi; umetnosti le ljubil je, zgubljene mu b'le so ure, ko jim služil ni; mladenčam v Reki, v Lvovu in v Ljubljani, neutruden učenik, je um vedril; ako bi daljši časi b'li mu dani svoj narod s pismi razsvetlil bil. Pero zastavi komaj, stare Slave buditi rod – odnese val ga Save! (nagrobni napis, ki ga je napisal France Prešeren)

Znal je namreč kar 19 jezikov. Po vrnitvi z Dunaja je študiral bogoslovje, a je študij opustil. Naredil je izpite za gimnazijskega profesorja in poučeval na gimnaziji na Reki, v Lvovu in Ljubljani. Leta 1828 se je zaposlil kot pomočnik bibliotekarja v Licejski knjižnici v Ljubljani in dve leti kasneje postal

njen vodja in licejski bibliotekar. Gradivo je sistematično uredil, uvedel katalog in skrbel za dotok novih knjig, še posebno slovenskih tiskov. Zavzemal se je za visoko slovensko književnost, namenjeno izobražencem, in zavračal mnenja, da je slovenščina primerna le za nižji sloj.

Leta 1828 se je z Dunaja vrnil France Prešeren. S Čopom sta se poznala že iz mladih let, sedaj sta postala dobra prijatelja. Matija Čop mu je posredoval svoje obširno znanje o evropski književnosti, sodelovala sta pri zborniku Kranjska čbelica in pri črkarski pravdi oziroma slovenski abecedni vojni. »Pravda« se je vnela med zagovorniki metelčice, glavni je bil Jernej Kopitar, in med njenimi nasprotniki, med katerimi sta bila Prešeren in Čop. Čop je zastopal stališče, naj slovenski črkopis upošteva splošne značilnosti slovenskega jezika, in ne samo posebnosti enega narečja. S svojimi znanstveno utemeljenimi spisi je to tudi dosegel, metelčica je bila prepovedana, še naprej je ostala v uporabi bohoričica, zatem pa

Fotokopije Čopovih rokopisov in objav

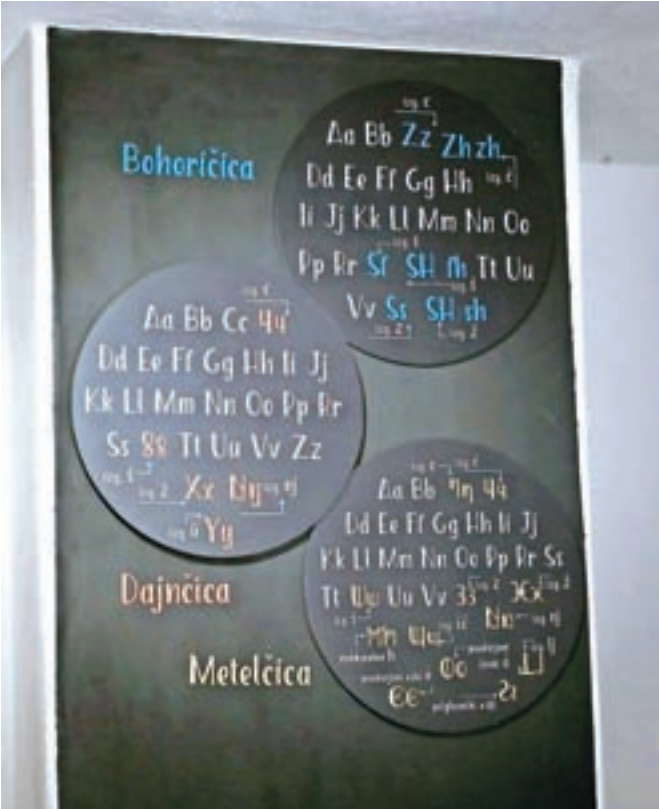
jo je zamenjala gajica, v kateri pišemo še danes.

Čop in Prešeren sta tesno povezana tudi danes: s Čopovo ulico in Prešernovim trgom v središču Ljubljane. Po Matiji Čopu se imenujejo osnovna šola v Kranju, knjižnica v Žirovnici in najvišje priznanje na področju bibliotekarstva Čopova diploma.

Tomo Zupan je dal leta 1919 na Čopovo rojstno hišo vzdati spominsko ploščo z napisom: »V tej hiši se je rodil 26. 1. 1797 Matija Čop, velikan učenosti.« Leta 1988 je bila hiša odkupljena, sredstva za odkup in obnovo so prispevali slovenski šolarji, krajanji, Občina Jesenice, ministrstvo za kulturo in

drugi. Rekonstruiran je bil videz hiše, kakršen naj bi bil v času Čopovega življenja. Od decembra 1994 je hiša odprta za javnost. V pritličju je na ogled spominska zbirka, v kateri so predstavljeni Čopova doba, življenjska pot, ustvarjalnost, bibliotekarsko delo in stiki s Prešernom. Na sredini prostora je pisalnik s fotokopijami Čopovih rokopisov in objav, v vitrini pa so razstavljene knjižne izdaje Čopovega dela.

V pritličju hiše je na ogled tudi stalna arheološka razstava Muzejska soba Ajdna, hiša služi kot prireditveni prostor, v njej pa je tudi sedež Zavoda za turizem in kulturo Žirovnica.

Zanimiv je tudi Čopov prispevek k abecedni vojni in v rojstni hiši je na ogled tabla, na kateri so ponazorili vse tri pisave: dajncico, metelčico in bohoričico. / Foto: Gorazd Kavčič

Čopova spominska zbirka v rojstni hiši: predstavljeni so Čopova doba, življenjska pot, ustvarjalnost, bibliotekarsko delo, stiki s Prešernom. Na ogled je njegov pisalnik, v vitrini pa so razstavljene knjižne izdaje njegovega dela. / Foto: Gorazd Kavčič

MATEJ BOR

Ni ulice, je pa Borova hiša

Hiši, kjer je več kot tri desetletja živel in ustvarjal pesnik, pisatelj, dramatik in prevajalec Matej Bor, v Radovljici še danes pravijo Borova hiša. Številne osebne predmete iz časov, ko je z družino živel na Gorenjskem, danes hranijo v radovljiški Knjižnici Antona Tomaža Linharta.

Marjana Ahačič

Konec meseca bo minilo 27 let, kar je v Radovljici, star osemdeset let, umrl pesnik, pisatelj, dramatik in prevajalec Matej Bor. Kot Vladimir Pavšič se je rodil leta 1913 v Grgarju pri Gorici, Matej Bor pa je njegovo partizansko in umetniško ime.

Kot navajajo avtorji razstave, ki so jo ob stoti obletnici Borovega rojstva pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani, je nastanek za psevdonim Bor sam opisal v članku Kako sem pisal Previharimo viharje. Kot piše, je pred izdajo pesniške zbirke med vojno k njemu privihral sodelavec Robert Kump, ki ga je nagovoril, naj si zaradi konspiracije nujno izbere novo ime. »Takole sva se z Robertom napotila tja za Savo in ugibala, kakšen psevdonim bi bil najprimernejši.

Nazadnje sva se odločila, naj bo Bor. To pa zato, ker je bor žilavo, odporno, pa vendar nekam otožno drevo, ki raste povsod in mu vihar zlepa ne pride do živenga. Ime Matej se nama je zdelo primerno, ker je arhaično, možato in preprosto.«

Srednjo šolo je Vladimir Pavšič obiskoval v Celju, iz slavistike pa je diplomiral v Ljubljani. Kasneje je bil novinar v Mariboru in profesor v Kočevju. Med drugo svetovno vojno se je priključil partizanom, kjer je s svojo pesniško zbirko Previharimo viharjev vstopil v slovensko literaturo. Iz tega obdobja so znane številne Borove domoljubne pesmi; najbolj znani iz tistega obdobja sta Hej brigade in Jutri gremo v napad.

Po vojni je bil najprej dopisnik Tanjuga v Rimu, nato pa se je za stalno vrnil v Ljubljano in kmalu postal direktor Drame. Po letu 1948 se je

Borova hiša v Radovljici, kjer je Matej Bor z družino živel več kot trideset let, vse do svoje smrti leta 1993. Danes je v njej bivalna skupnost uporabnikov Centra za usposabljanje, delo in varstvo Radovljica. / Foto: Tina Dokl

Številne osebne predmete Vladimirja Pavšiča - Mateja Bora skrbno hranijo v Knjižnici Antona Tomaža Linharta v Radovljici. / Foto: Tina Dokl

odločil za poklic svobodnega književnika in se do upokojitve preživil s pisanjem, zlasti s prevajanjem Shakespeareove dramatike – prevedel je kar 18 njegovih dram. Pisal je gledališke drame, filmske in televizijske scenarije, romane in novele, gledališke kritike, eseje in epigrame ter poezijo za otroke in odrasle. Napisal je tudi scenarij za film Vesna (1954). Bil je predsednik Društva slovenskih književnikov, nekaj let celo predsednik Zveze pisateljev Jugoslavije. Poleg tega je bil redni član SAZU-ja in prvi predsednik Skupnosti za varstvo okolja v Sloveniji. Dal je pobudo za oživitve slovenskega kluba PEN in bil njegov predsednik med letoma 1962 in 1966. Zavzeto se je ukvarjal tudi z iskanjem izvora Slovencev in bil zagovornik teze o našem venetskem izvoru.

V Radovljico, kjer je vse do smrti leta 1993 živel zelo ustvarjalno, precej odmaknjeno življenje, je prišel z družino že leta 1960. Z bogatim zelenjem obdani stavbi na robu mesta domačini še danes rečejo Borova hiša, čeprav so jo pesnikovi potomci že pred več kot desetletjem dali v najem radovljiškemu centru za usposabljanje, delo in varstvo. V njej tako ob pomoči spremljevalcev v spoštljivem spominu na slavno preteklost

Kmalu po vojni se je odločil za poklic svobodnega književnika. Prevajal je predvsem Shakespeara ter pisal gledališke drame, filmske in televizijske scenarije, romane in novele, gledališke kritike, eseje in epigrame ter poezijo za otroke in odrasle. Napisal je tudi scenarij za film Vesna.

Doprsni kip Vladimirja Pavšiča - Mateja Bora na vrtu hiše v Radovljici / Foto: Tina Dokl

živi dvanajst uporabnikov CUDV Radovljica.

Zanimivo – Radovljica po Mateju Boru ni poimenovana nobene ulice ali trga; spomin na znanega rojaka pa ohranjajo v tamkajšnji Knjižnici Antona Tomaža Linharta, kjer so ob prenovi Borove hiše uspeli ohraniti kar nekaj njegovih osebnih predmetov – med njimi pisalno mizo, za katero je ustvarjal, pa dva fotelja, očala, pisala in nekaj rokopisov, ki jih za zdaj, obnovljene in zaščitene, skrbno čuvajo v knjižničnih depojih.

Literarische Touren entlang der Karawanken
Literarne pohodniške poti v Karavankah

www.spread-karawanks.eu

MAJDA STARMAN

Do konca življenja bom begunka

Pred vami je pripoved o življenju Majde in Alojza Starmana, ki sta maja leta 1945 skupaj s tisoči Slovencev bežala na Koroško in tam tudi ostala. Majda je o tem napisala knjigo z naslovom *Ostali smo na Koroškem*. Izdala jo je celovška Mohorjeva.

Jože Košnjek

Ob železniški progi v Špitalu ob Dravi na Koroškem, v hitro rastočem mestu z okrog 15 tisoč prebivalci, v hiši sredi velikega vrta živita Majda in Alojz Starman. Majda je bila rojena leta 1937 v Šimenčevi ali po domače Potokarjevi hiši v Podgori blizu Dola pri Ljubljani, Alojz pa leta 1933 pri Rantu v Srednjih Bitnjah. Njuni poti sta se srečali v taborišču v Špitalu, kamor so Angleži konec leta 1946 strpali okrog šest tisoč beguncev iz tedanje nove Jugoslavije. Ti so bili do konca junija leta 1945 najprej v taborišču na Vetrinjskem polju pred Celovcem, od koder je bilo več kot deset tisoč domobrancev in tudi civilistov poslanih na morišča v Jugoslavijo, preživele pa so razporedili v druga taborišča: približno 2500 v Pegetz pri Lienzu na vzhodu Tirolske, okrog šeststo pa v Šentvid na Glini. Oboji so bili že naslednje leto poslani v Špital, kjer so bili begunci v nemških vojaških barakah že od junija 1945. Angleži so zgradili še šestdeset novih. Taborišče, ki so ga po Angležih prevzeli Avstrijci, v njem pa so bili poleg Slovencev tudi begunci drugih narodnosti, zlasti hrvaške in srbske, je bilo ukinjeno šele

Zakonca Majda in Alojz Starman pred spomenikom slovenskim duhovnikom, ki je bil na špitalskem pokopališču postavljen leta 1955 po načrtih Jožeta Plečnika / Foto: Jože Košnjek

leta 1958. V eni od barak so uredili tudi cerkev z več oltarji, v kateri so krajši čas opravljali božjo službo poleg katoličanov tudi pravoslavni. Med begunci je bilo veliko duhovnikov, zato z bogoslužjem ni bilo težav. Majda in Lojze sta se leta 1958 poročila pri Gospe Sveti. Na območju nekdanjega taborišča je bilo s pomočjo begunskih organizacij zgrajenih deset

hiš dvojčkov. V eni od njih sta trideset let živela Starmanova s šestimi otroki. Potem sta na robu območja nekdanjega taborišča zgradila novo hišo, v kateri živita danes. Otroci so odšli od doma, vendar se radi vračajo z vnuki in pravnuki. Če so vsi zbrani, jih je 24. Pri Starmanovih so vselej dobrodošli tudi tisti, ki jih zanima zgodba o Slovencih v špitalskem taborišču in o sedanjem slovenskem obrazu Špitala. Sredi avgusta sem bil eden od njih tudi sam.

Sama z očetom

Zakonca Starman sta mi doma in na špitalskem pokopališču, ki je zadnji dom več kot tristo Slovencev, odkrivala svoji begunski zgodbi. Lojze je kot 12-letni fant maja leta 1945 bežal na Koroško skupaj z mamo, očetom, ki je bil ponoči v domobranski postojanki v Žabnici, čez dan pa je delal na kmetiji, in teto. Vsi so pokopani v Špitalu.

Majdina otroška in begunska zgodba je razburljivejša. Ko je bila stara poldruugo leto, so jo dali v varstvo k maminim staršem k Novakovicim, po domače Dacarjevim, na Vrhe nad Moravčami, ki so postale njen dom, saj se je v rojstno Potokarjevo hišo v Podgori le redko vračala. V mami, ki je prihajala na Vrhe, je videla predvsem žensko, ki je prišla na obisk...

Njena begunska pot se je začela 8. maja leta 1945 popoldne, ko je prišel na Vrhe mamin brat Miha, ki je bil pri domobrancih, in rekel,

da morajo v beg. Stari oče je privedel iz hleva dva vola, ju vpregel v voz, na katerega so naložili nekaj hrane in obleke, in odšli. Mamina starša Ana in Jože, mamin sestra Micka in Ančka ter osemletna Majda. Najbolj se spomni, kako je stari ata pred odhodom pokleknil pred hišna vrata in molil. Na poti proti Ljubelju jih je na kolesu dohitel Majdin oče Anton. Oče in hčerka sta tako skupaj preživela naslednjih 12 let. Gospa Majda se neverjetno živo spominja, kako so morali zaradi nepopisne gneče zaradi več deset tisoč pod okrilje britanskih zaveznikov bežečih vojakov in civilistov pustiti v Tržiču voz z voloma in peš kreniti skozi komaj prevrtani predor. Pa se je zgodil čudež. Mamin brat Miha se je v taborišču v Vetrinju pojavil z voloma in vozom, ki je bil, prekrit s ponjavo, šest tednov njihov dom. »Otroci smo beg doživljali drugače kot starejši. Za nas je bilo nekaj novega, vznemirljivega,« pove sogovornica. Večkrat se spomni mame in očeta. Mama ni hotela na pot in je ostala doma s štirimi otroki in bolešno taščo. Očetu pa je rekla: pojdi na pot, da si rešiš življenje! On se je, že hudo bolan, z mamo ponovno srečal po 12 letih v celovski bolnišnici. Ko je leta 1950 ostala Majda sama z očetom, mu je večkrat očitala, da bi lahko ostal doma, če se ne bi vtikal v politiko. Zanesljivo pa mu je tudi rešila življenje, ko se zaradi nje in odločnega nastopa

starega očeta z domobranci ni vrnil na verjetno morišče v Jugoslaviji. Trdno je prepričana, da ga je mama v pismih, za katera domneva, da so jih skrivali pred njo, prosila, naj ji vrne hčerko Majdo, pa ji je odgovoril, naj mu pustijo vsaj enega domačega. Res je očetu marsikdo rekel: Ti imaš vsaj enega od svojih tukaj, mi pa nobenega ...

Od pisem do knjige

Tako kot pretežni del slovenskih beguncev sta tudi Starmanova sorazmerno lahko našla delo, posebno na kmetijah, saj so bili Slovenci kot pridni delavci zelo iskani. Lojzetov oče je kot zidar pomagal v gradbeništvu, mož Alojz pa je našel zaposlitev pri bližnjem mizarju, pri katerem je nato delal 41 let. Majda je s svojimi sorodniki dve leti preživela na posestvu sester elizabetinskega reda, ki je bilo škofijska last, poleg tega pa je povsod obiskovala šole. Do leta 1948 slovenske, nato pa redne nemške. Vedno več časa ji je jemala skrb

del slovenske zgodovine ne bo pozabljen. Domači in prijatelji so jo spodbujali, naj o svoji begunski poti in o usodi drugih slovenskih beguncev na Koroškem napiše knjigo. Leta 2017 se je to zgodilo. V samozaložbi je v nemščini izdala knjigo z naslovom *Zwei Herzen schlagen in meiner Brust* oziroma *Dvoje src bije v mojih prsih*. V nemščini je pisala zato, da bi tudi nemško govoreči sosede spoznavali njihovo usodo. Kmalu je spoznala, da je bila zaradi velikega zanimanja naklada 170 izvodov premajhna. Letos, ob 75-letnici begunstva, pa je izšla zelo odmevna slovenska dopolnjena izdaja z naslovom *Ostali smo na Koroškem*. Izdala jo je Mohorjeva v Celovcu. Vse kaže, sta povedala Majda in Alojz, da bo še enkrat izšla tudi v nemškem prevodu. »Tudi zato, da bodo Koroški več vedeli o naši usodi in zakaj smo sploh prišli na Koroško. V preteklosti, v času Jugoslavije, so nas gledali bolj grdo kot vsiljivce iz

Špital Slovence prijazno sprejema. Vili Gladek, rojen v Dolini nad Tržičem, je njihov predstavnik v župnijskem svetu. Da bi someščani še več izvedeli o njih, je Majda Starman pripravila več predavanj, za katera je vladalo veliko zanimanje. V dvorani špitalskega gradu jo je poslušalo kar 350 ljudi.

za bolehnega očeta, po poroki leta 1958 pa za vedno številnejšo družino.

Majda in Alojz ter njuni sorodniki leta 1946 in 1947 niso hoteli nazaj v Jugoslavijo, kamor so jih vabili njeni predstavniki, ki so prihajali v taborišče. Od tistih, ki so šli, so slišali preveč grenkih izkušenj. Tudi čez lužo niso hoteli. Morda bi šli, če bi bila vsa družina skupaj. Zato so za svojo drugo domovino izbrali Koroško.

Majda je rada pisala. Na začetku je bila poleg očeta edina, ki je bila zadolžena za pisanje pisem domačim v Sloveniji. Prebiral je nemške časopise in njihovo poročanje o slovenskih beguncih. Obiskovala je arhive, zbirala je pisno in slikovno gradivo v srčni želji, da ta žalostni

sosednje komunistične države, v sedemdesetih letih preteklega stoletja, ko so na Koroškem v 'orttafelsturmu' podirali dvojezične napise, pa so naš prihod na Koroško jemali za dokaz, da Slovenci na Koroškem niso zgodovinski narod, ampak so prišli sem po vojni.«

Iz knjige *Ostali smo na Koroškem* vrejo zanimive zgodbe. Gospa Majda v 264 strani obsegajoči knjigi, ki jo je pisala predvsem kot spoštljiv spomin na begunce, s sliko in besedo odgovarja tudi na vprašanja: Od kod si prišla? Zakaj si prišla? Kako dolgo si že tukaj? Zakaj ne greš nazaj v svojo domovino? Kje se bolje živi? Pa tudi, kaj sploh si. Nanj odgovarja, da je begunka in da bo to ostala do konca življenja.

Naslovnica knjige *Ostali smo na Koroškem*. Na njej sta avtorica knjige in njena sestra Francka (v ospredju), ki je prva iz Šimenčeve družine leta 1956 smela na obisk na Koroško, v ozadju pa pogled na taboriščne barake.

MARJAN ZUPAN

Sproti odkrival »zaprashene bisere«

Marjan Zupan iz Podhoma se že več kot tri desetletja ukvarja z raziskovanjem krajevne zgodovine in narodopisjem ter je tako pozabi iztrgal marsikatero pripoved, običaj ali dogodek iz preteklosti.

Mateja Rant

Krajevno zgodovino je začel povsem ljubiteljsko popisovati 35 let nazaj in v tem času se je nabralo več kot trideset knjig, ki so njegovo avtorsko delo oziroma je pri njih sodeloval kot soavtor. Kot odličen poznavalec krajevne zgodovine redno objavlja tudi v Razgledih Muzejskega društva Bled in lokalnih medijih. Njegova strast po odkrivanju tancic skrivnosti preteklega časa ga je pred desetimi leti pripeljala v službo na Zavod za kulturo Bled, čeprav je formalno izobrazbo pridobil na tehniškem področju. Kot pravi, je delo strokovnega sodelavca v muzeju zdaj res njegova sanjska služba, saj ima tudi na ta račun možnost spoznavati krajevno zgodovino. »Ljudje

ob tisočletnici prve omembe Bleda v pisnih virih, prejel tudi bronasto plaketo Občine Bled. Po upokojitvi se namerava podati še na področje arheologije, ob štirih vnukih pa mu tudi sicer ni nikoli dolgčas, nam je zaupal Zupan.

Zgodovino svojega kraja je začel raziskovati že v mladosti, ko so mu po naključju prišle pod roke stare fotografije, ki so prikazovale ljudi in dogodke, o katerih je želel izvedeti kaj več. »Tako sem začel odkrivati in zapisovati podatke o fotografijah, počasi pa je iz tega izšlo vse bolj organizirano iskanje podatkov o najstarejših pisnih omembah vasi in celotnega kraja ter etnoloških običajih, ki so značilni za to območje,« je razložil Zupan. Tako je sčasoma zbral ogromno materiala

dolina, reka in ljudje,« je pojasnil Zupan in dodal, da se je prek poznanstva z Dežmanom seznanil še s številnimi drugimi strokovnjaki z različnih področij – Cenetom Avguštinom, Tatjano Dolžan, Dušanom Čopom ..., ki so njegovo 'solato', kot pravi kupom zbranih zapisov in dokumentov, sprejemali v recenzijo. »Zelo imenitno se mi je zdelo, ko sem dobival njihove odgovore, vsi so bili zelo prijazni. Stkali smo zelo zanimivo vez – posredovali so mi svoje bogato znanje in napotke, z veseljem sem prebiral literaturo, ki so mi jo svetovali. Jaz pa sem jim v zameno posredoval svoje najdbe in zapise. Tako so se med nami spletile prijateljske vezi in se še danes srečujemo.« To mu je odprlo tudi vrata v arhive, v ka-

Marjan Zupan / Foto: Tina Dokl

Zgodovino svojega kraja je začel raziskovati že v mladosti, ko so mu po naključju prišle pod roke stare fotografije, ki so prikazovale ljudi in dogodke, o katerih je želel izvedeti kaj več. Tako je začel odkrivati in zapisovati podatke o fotografijah, počasi pa je iz tega izšlo vse bolj organizirano iskanje podatkov o najstarejših pisnih omembah vasi in celotnega kraja ter etnoloških običajih, ki so značilni za to območje.

začutijo, da me to res zanima, saj ne pripovedujem zgolj naučenih stvari – zgodovino lahko zaviješ tudi v zelo poslušljive stvari, recimo z anekdotami, bajkami ...» Za svoje delo na področju ohranjanja krajevne zgodovine je leta 2004,

o Podhomu, zato se je povezal z zgodovinarjem Jožetom Dežmanom, ki je uredil njegovo knjigo Podhom: gorenjska vas skozi čas. »Pred tem je s pomočjo kasnejšega blejskega župana Jožeta Antoniča izšla tudi knjiga Radovna:

terih je preživel veliko deževnih jesenskih dni, je priznal. Za dokumenti je brskal še po podstrešjih starih hiš v vasi, ves čas pa je obiskoval tudi ljudi po vasi in si zapisoval, kar so mu povedali. »Na podlagi tega je nastala ideja o oddaji

na Radiu Triglav, ki smo jo poimenovali Zgodba drugače, tokrat po domače.« Vse te zgodbe pa so bile potem tudi dobrodošel vir za knjigo etnoloških pripovedi Rpečnikova vučca, pri kateri je sodeloval z Marijo Stanonik. V njej je zbral folklorne pripovedi z Gornje Gorenjske in iz Kanalske doline. »V posebno čast si štejem, da je to knjigo ilustrirala domačinka z Bleda Melita Vovk.« Njene ilustracije so ga namreč očarale že v eni prvih knjig, ki jih je kdajkoli vzel v roke, to je Juri Muri v Afriki Toneta Pavčka.

Za zgodbami se je redno podajal na teren, neredko je kar pristopil k starejšim ljudem, ko so sedeli pred hišo. »Pri zbiranju gradiva na terenu

sem pogosto odkril tudi kaj, česar se nisem nadejal, kakšen 'zaprashen biser', je pojasnil in v smehu dodal, da so neusahljiv vir zgodb vedno tudi vaške gostilne. »Marsikateri 'biserček' je priletel, ko sem bil že pri vratih in sem se že poslavljaj.« Med takimi so bile tudi zgodbe, ko so se moški hvalili s svojimi uspehi pri dekletih in je tako nastala podlaga za knjigo Steze in izviri, ki jo je v samozaložbi izdal v sodelovanju s priznanim kranjskim fotografom Boštjanom Gunčarjem, ki je knjigo opremil s svojimi fotografijami. »Tudi nekatere druge knjige so nastale povsem spontano. Med takimi je knjiga Zapisan naravi, ki sem jo ob njegovi okrogli obletnici podaril Florjanu Tišlerju, nadzorniku Triglavskega narodnega parka, na katerega sem po naključju naletel med gobarjenjem, ko je izdeloval kopo in sva se začela pogovarjati.« Pogosto so bile povod za nastanek knjig obletnice. Ob stoletnici odprtja poti skozi sotesko Vintgar je izdal knjigo Divja romantika soteske Vintgar, nato pa so sledile še: Gorjanskih 100: Godba Gorje 1907–2007, 120 let gasilstva na območju občin Bled in Bohinj, Tisočletni grad: Blejski grad; kot soavtor je sodeloval še pri knjigah Blejski grad: 1000 let prve omembe, Obrt in podjetništvo skozi čas ter 100 let železnice na Bledu. Nazadnje je v samozaložbi izdal zbirko kratkih zgodb Igre spomina nekega otroštva, v katerih je popisal lepe, včasih pa tudi težke spomine na otroška leta v šestdesetih in prvi polovici sedemdesetih let

prejšnjega stoletja. »Na podlagi kakšnih misli pa včasih zabredem tudi v kratko prozo, ki jo objavljam v literarni reviji Liter jezika. Tu se najde prostor za košček duše, v katerega se rad umaknem.« Pisanju namenja veliko svojega prostega časa, zato marsikoga spravi v začudenje, ko mu pove, da ima rad dolge deževne jeseni. »Takrat si najlažje 'ukradem' čas zase, tudi po cele noči preživim v svojem kabinetu.«

A na katerokoli področje zaide, vedno se na koncu najde v zgodovini. »Tako v mojem matičnem gasilskem društvu v Podhomu kot pri Gasilski zvezi Bled - Bohinj sem v komisiji za zgodovino.« Prek tega je obudil običaj gašenja po starem, ki ga med drugim vsako leto predstavijo na Blejskih dnevih. V društvu se je namreč ohranila stara ročna črpalka, za bolj avtentično podobo pa so jim izdelali tudi replike starih gasilskih oblačil in konopljenih cevi. Ker ga je zgodovina od nekdaj zanimala, je v času, ko je bil že zaposlen v Iskri na Blejski Dobravi, razmišljal celo o študiju zgodovine. »Če bi doma rekel, da bi rad pustil službo in šel študirat, bi bilo bogokletno,« se posmeje in prizna, da je bil kljub temu že pred vrati pisarne na fakulteti, a je bila zaprta, zato se je obrnil in odšel domov. »Zdaj pa se počasi že pripravljam na upokojitev in se že vnaprej veselim, da se bom pridružil Janezu Bizjaku, Pavlu Jamniku in Mariji Ogrin pri njihovih arheoloških raziskovanjih,« nam je zaupal načrte za prihodnost.

Marjan Zupan že več kot tri desetletja raziskuje in zapisuje zgodovino svojega kraja. / Foto: Tina Dokl

PRELAZ LJUBELJ

Tu se je pisala zgodovina

Ljubeljski prelaz je nekaj posebnega. Je najlepši in najbolj strm gorski prelaz na poti iz južne v srednjo Evropo, na njegovem vrhu so izkopali prvi gorski predor v Evropi, čezenj pa so hodili »vse sorte« ljudje, od kronanih glav do beguncev.

Jože Košnjek

Prelaz Ljubelj, ki je v 12. stoletju dobil tudi ime Berg Lobl, 1369 metrov visoko nad Šentansko oziroma Podljubeljsko dolino na slovenski in dolino z enakim imenom na avstrijski strani, je nekaj posebnega. Ne le zaradi strmega dostopa (pravijo, da je tu najbolj strma cestna pot iz južnega v srednji del Evrope) in lepote s fantastičnim pogledom na obe strani gore, ampak tudi zaradi njegove lege in zgodovine.

Brigadir Slovenske vojske Janez Kavar iz Križev, izvrsten poznavalec in raziskovalec krajevne tržiške pa tudi

1560 obnovljeni tovarniški poti je Primož Trubar, jahač na osliču, leta 1567 bežal na tuje. Naslednja stoletja so pokazala, da utemeljitelj slovenskega jezika ni bil edini, ki je čez Ljubelj bežal v upanju na boljši, pravičnejši in prijaznejši svet ...

Valvasorjeve sanje o predoru

Leta 1575 je bilo za ljubeljski prelaz prelomno. Njegov vrh so preluknjali s sto metrov dolgim predorom in tako potnike prikrajšali za del strme poti. To je bil eden prvih, če ne celo prvi gorski predor v Evropi! Očitno je navdušil tudi Janeza Vajkarda Val-

cestnega in tudi železniškega predora. Ideja je meso postala šele leta 1966 z odprtjem sedanjega tristo metrov nižje ležečega predora.

Kako pomemben je bil ljubeljski prelaz, kaže obisk same dunajske cesarske visokosti Karla VI., očeta še veliko slavniješe cesarice Marije Terezije, leta 1728. Takrat so na ukaz koroškega glavarja Wolfa Waikarda Gallenberga predor zasuli in zgradili skalni usek, v čast cesarjevemu obisku pa so kranjski deželni stanovi postavili dva, še danes stoječa obeliska. Zgodovina je zapisala, da je kar 187 konj vleklo kamnite bloke na vrh prelaza. S cesarjevim obiskom je povezana zgodba o začetkih gostilne Nemški Peter (Deutscher Peter) na Brodeh v podljubeljski dolini.

Francoski beg z Ljubelja

Manj znana je bitka vojakov avstrijskega cesarstva oziroma koroških brambovcev z Napoleonovo vojsko 10. septembra leta 1813 na Ljubelju. V njej so cesarski vojaki, med njimi tudi fantje in možje slovenskega rodu, hudo porazili Francoze in jih pognali v beg. Zahvaljujoč tržiškemu učitelju Jakobu Peharcu, ki je leta 1885 v Letopisu Slovenske matic v nemščini opisal ta avstrijsko-francoski spopad, in njegovemu učiteljskemu nasledniku Ivanu Tomšiču, ki je članek prevedel v slovensščino, se je spomin na ta boj ohranil. Avstrijci, ki so 11. avgusta tega leta napovedali vojno Francozom, da bi dobili nazaj zasedena

Na taborišče na slovenski strani Ljubelja spominja spominski park s petimi stebri z napisi držav, iz katerih so bili jetniki, in jeklena skulptura Obtožujem – J'accuse, ki jo je po načrtih Borisa Kobeta skoval Joža Bertonec iz Kroke. Spominsko obeležje je tudi na avstrijski strani predora. / Foto: Tina Dokl

Predor, do katerega je bila v šestdesetih letih dvajsetega stoletja zgrajena nova cesta, je bil začasno odprt novembra leta 1963. Stara cesta, na kateri so med letoma 1926 in 1962 prirejali slavne cestnohitrostne dirke, je ostala samo na odseku od vhoda v predor do vrha prelaza. Nanj je mogoče priti peš tudi s koroške strani.

slovenske, še zlasti gorniške in vojaške zgodovine, je v uvodu v knjigo Stražarji Karavank o Ljubelju zapisal tudi tole: »Na zemljevidu Centralne Evrope nam ne more uiti podrobnost, da najkrajša črta od najbolj severne točke Jadranskega morja, usmerjena v geografsko tržišče evropskega kontinenta, vodi preko Karavank, skoraj točno preko Ljubelja. Karavanke so s svojimi dvatisočaki najdaljša slovenska gorska veriga in zadnja gorska pregrada od centra Evrope na severu do Jadranskega morja na jugu.«

Trubarjev beg na tuje

Zato ni presenečenje, da so že Rimljani izbrali Ljubelj za glavno povezavo med provinca Emona na naši in Virinium na koroški strani. Čez Ljubelj je leta 1036 potovala na Koroško grofica in kasnejša svetnica slovenskega rodu sveta Ema, ko je izvedela, da so podložniki ubili oba njena sinova. Leta 1492 je carski sel čez Ljubelj v Tržič prinesel sporočilo, da je cesar Friderik III. kraju podelil trške pravice. Po leta

vasorja, ki je leta 1689 v Slavi vojvodine Kranjske zapisal za tiste čase drzno idejo o predoru med Sveto Ano oziroma Podljubeljem na naši in St. Leonhardom oziroma Sopotnico na koroški strani. Predor naj bi omogočal nemoten prehod jahačev in konjskih vpreg. Tudi kasneje so se zaradi zelo strme ceste pojavljale zamisli o gradnji

Vrh ljubeljskega prelaza. Na zgodovino spominjata obeliska, postavljena leta 1728. Sedanjost in prihodnost pa je srečevanje ljudi z obeh strani prelaza, slovenske in koroške. / Foto: Tina Dokl

ozemlja, so tega septembrskega dne iz Celovca pod poveljstvom generala Johanna von Hillerja začeli prodirati proti Ljubelju in naprej do Tržiča. Francozi so šli pod komando generala Belottija v protinapad. Avstrijci, vaje ni gora, so se spretno umikali in pod vrhom Ljubelja pričakali Francoze z dobro izurjenimi in razporejenimi strelci. Francoze so pognali v beg, na Zelenici pa so četo Francozov celo ujeli. Avstrijci niso imeli žrtev, Francozi pa veliko – in so jih med begom pokopavali po podljubeljski dolini. Domačini so njihove posmrtno ostanke odkrivali še desetletja po bitki. Generala Belottija, ki je ponovno poskušal osvojiti Ljubelj, so štajerski brambovci, pretežno Slovenci, pri

Šenčurju ujeli, francoska vojska pa je zapustila Kranjsko in se umaknila v Italijo.

Kraj trpljenja in smrti

Dvajseto stoletje je najbolj burno in tudi najbolj tragično obdobje v zgodovini Ljubelja. Novembra leta 1918 je bil Ljubelj pomembna strateška točka v boju Maistrovih borcev oziroma vojakov tedanje Kraljevine SHS za severno mejo, ki jo je bila dokončno načrtana pred stotimi leti s Koroškim plebiscitom. Leta 1941 pa je Hitler zaradi pomembne strateške lege vključil prelaz Ljubelj v svoje osvajalne načrte na Balkanu. Na tako imenovani Jadranski cesti številka 333 je sklenil z zgraditvijo predora pod ljubeljskim prelazom skrajšati pot in povečati prevoznost. Junija leta 1943 so začeli vrtati v goro, gradbenim delavcem v pomoč pa so poslali najbolj ceneno in najbolj trpečo delovno silo tistega časa – internirance. Namestili so jih v taborišču, enem od štiridesetih podružnic zloglasnega Mauthausna. En del je bil na naši južni strani, del pa na koroški severni strani predora. Več kot dva tisoč internirancev iz 13 evropskih narodov je garalo za uresničitev velikega nemškega cilja. Več kot trideset jih je v taborišču na naši strani umrlo, tristo najbolj izčrpanih pa so vrnili v Mauthausen, kjer so končali njihovo življenje. Slovenija in tudi Avstrija ohranjata spomin na ljubeljske mučenike: Slovenija z obnovo ostanikov taborišča in spominskim parkom z znamenito 2,5 metra

visoko Kobetovo in Bertonecovo skulpturo jetnika, Avstrija oziroma Koroška pa s ploščo na pročelju predora in umetniško instalacijo za splotjem mejnega nadzora.

Decembra leta 1944 je bil skozi predor že mogoč najnujnejši promet, maja leta 1945 pa so skozenj bežali poraženi nemški vojaki in njihovi sodelavci, z njimi pa tudi okrog dvajset tisoč Slovencev.

Ljubelj je slovenski

Vosamosvojitveni vojni leta 1991 je postal Ljubelj končno slovenski. Prelaz si delita sosedni Avstrija in Slovenija, plato pod njim z uvozom v predor pa je v slovenskih rokah od drugega julija leta 1991 dalje. Že 26. junija so z droga pred predorom odstranili jugoslovansko zastavo in jo zamenjali s slovensko ter namestili napis Slovenija. Drugega julija je Ljubelj zapustil zadnji jugoslovanski vojak. Novico, da sta slovenska stran predora in prelaz v slovenskih rokah, sta avstrijskim vojakom in policistom osebno sporočila častnik Slovenske vojske in poveljujoči milice. Avstrijci bi namreč v primeru ofenzive jugoslovanske vojske porušili svoj del predora.

To se ni zgodilo. Ljubelj, tako prelaz kot predor, sta po sto letih ostala brez varovanja policije in vojske. Obe sta se po sili razmer vrnili. Kljub temu Ljubelj nič več ne razdvaja, nič več ne obeh strani ne seje strahu in sovražstva, ampak povezuje sosedbe, prijatelje in vse ljudi dobre volje.

ANDREJ RAHTEN

Slovenci so bili samo navidezno del zmagovalnega tabora

Z razpadom Avstro-Ogrske se je na mednarodnem diplomatskem parketu prvič pojavila tudi Slovenija. Zgodovinar Andrej Rahten v svoji najnovejši knjigi opisuje, kako so se Slovenci borili za severno mejo na Štajerskem in Koroškem.

Bojan Wakounig

Le malo je pred stoletjem manjkalo, pa Slovenci ne bi trepetali zaradi plebiscitnega odločanja samo na Koroškem, temveč tudi na Štajerskem za Maribor. In niti Gorenjska ni bila varna pred razdrobitvijo, komaj nastala Jugoslavija bi lahko ostala brez Zgornjesavske doline. Te zaplete in širše dogajanje po razpadu Avstro-Ogrske opisuje zgodovinar Andrej Rahten v svoji najnovejši knjigi Po razpadu skupne države – Slovensko-avstrijska razhajanja od mariborskega prevrata do koroškega plebiscita, ki so jo izdale vse tri Mohorjeve, celovška, celjska in goriška.

Rahten v izredno nape-to in berljivo napisani knjigi posebno pozornost namenja prav slovensko-avstrijskim odnosom, tudi na diplomatski ravni, ki jih raziskuje že več kot dve desetletji. Zaposlen je na ZRC SAZU v Ljubljani in kot redni profesor za sodobno zgodovino na Univerzi v Mariboru in je dopisni član Avstrijske akademije znanosti. Od leta 2013 je bil štiri leta slovenski veleposlanik na Dunaju.

Razpad avstro-ogrske države pomeni obenem začetek slovenske diplomacije. Sicer je že prej delovalo nekaj Slovencev v avstro-ogrski diplomatski službi, na primer Ivan Švegel, o katerem ste napisali monografijo. Kako

je začela delovati slovenska diplomacija takoj ob koncu prve svetovne vojne?

Slovenci so bili prisotni že v diplomatskem aparatu habsburške monarhije. V prvi vrsti je treba omeniti Josefa barona Schwegla in njegovega nečaka Ivana Švegla, rojena v Zgornjih Gorjah pri Bledu. Vendar je šele leto 1919 s pariško mirovno konferenco tista prelomnica, ko Slovenci nastopijo na diplomatskem parketu kot kolektiv. Takrat so člani delegacije Kraljevine SHS v Parizu, vendar imajo precejšnjo avtonomijo in močno ekipo, ki jo sestavlja jo tako politiki kot eksperti z različnih področij. S to kombinacijo se soočijo z nekaterimi res zahtevnimi izzivi, ki so posledica razpada mnogonarodne habsburške monarhije. Naenkrat se znajdejo na treh zunanje-političnih frontah. Ta, ki je morda najbolj zahtevna, je na zahodu, kjer Italija na podlagi Londonskega pakta želi uveljaviti čim več zahtev. Na vzhodu se je treba soočiti z vprašanjem pripadnosti do takrat ogrskega Prekmurja. Na severu, kar je tudi tema moje knjige, se bijeta dve fronti. Ena je glede razmejitve na Štajerskem, druga pa na Koroškem, kar oboje privede do številnih zapletov in konfliktov.

Država SHS, ki je bila ustanovljena v Zagrebu 29. oktobra 1918 in je do združitve s Kraljevino Srbijo obstajala

samo 33 dni, mednarodno ni bila priznana. Vseeno pa je takoj začela diplomatsko delovati.

Dejstvo je, da Država SHS ni bila priznana v skladu s kriteriji mednarodnega prava. Je pa tudi res, kar pišem v knjigi, da je bila pri takrat odločilnih slovenskih državnikih, ki so v Državi SHS imeli vaje v rokah, zelo močna ambicija po diplomatskem delovanju. Zlasti do sosednjih držav, v prvi vrsti Avstrije, kar je zanimivo. Država SHS relativno zgodaj pošlje na Dunaj svojega predstavnika, to je že omenjeni nekdanji avstro-ogrski konzul Ivan Švegel. Po drugi strani pa tudi mlada avstrijska republika v začetku kaže ambicijo sodelovanja z novimi oblastmi v Ljubljani, šele pozneje tudi z beograjskimi. Kar se kaže v tem, da Avstrija na območju Države SHS imenuje sploh svojega prvega diplomatskega predstavnika po ustanovitvi republike. To je nekdanji celjski okrajni komisar Josef Fasching, ki že v začetku novembra 1918 vodi avstrijsko predstavništvo v Ljubljani. Zanimivo je, da tudi še po ustanovitvi Kraljevine SHS 1. decembra 1918 obstaja zelo živahna, rečemo lahko protodiplomska dejavnost med Ljubljano in Dunajem. In seveda ne smemo pozabiti, tudi v Celovcu deluje Komisariat SHS, ki ga formalno vodi Franc Smodej in ki naj bi imel nalogo neke vrste konzularnega predstavnika, čeprav se seveda potem zaradi vedno bolj konfliktne situacije v Celovcu in na celotnem Koroškem ta namera ne uresniči.

Fokus dogajanja pred sto leti je predvsem na Koroški. Bolj ali manj je pozabljeno, da je bila Zgornjesavska dolina ogrožena zaradi italijanskih interesov.

Vprašanje »jeseniškega trikotnika«, gorenjskega ozemlja, ki je bilo pred prevratom del Vojvodine Kranjske, in s tem povezanih italijanskih diplomatskih dejavnosti je bolj v ozadju naših zgodovinskih raziskav. Dejstvo pa je, da je bil ta problem za jugoslovansko stran na pogajanjih v Parizu zelo velika obremenitev. Kajti Italijani

Zgodovinar Andrej Rahten se je specializiral za politično in diplomatsko zgodovino Slovencev v pozni habsburški monarhiji in kraljevi Jugoslaviji.

so si močno prizadevali, da bi se železnica, ki vodi od Trsta do Beljaka, izognila jugoslovanskemu ozemlju. To je bil strateški cilj. Avstrijska stran je takšen koncept po najboljših močeh podpirala. Na drugi strani pa je bil – in to je bila olajševalna okoliščina za slovensko stran – prav ameriški predsednik Thomas Woodrow Wilson tisti, ki je v primeru »jeseniškega trikotnika« za razliko od koroškega problema zagovarjal jugoslovanske argumente. Če je bil na Koroškem Wilson tisti, ki je s svojo vehementno podporo Milesovemu poročilu, ki je postavilo kot mejo Karavanke, zapečatil slovensko usodo v zvezi s plebiscitom, je na primeru »jeseniškega trikotnika« taisti ameriški predsednik s svojo avtoriteto preprečil uresničitev italijanske zahteve, da bi se tudi »jeseniški trikotnik« izločil iz Jugoslavije. Kot ugotavljam v knjigi, je razvidno, da je Wilson imel številne

diplomske spopade z italijanskimi diplomati tudi na temo »jeseniškega trikotnika«. Verjetno res ni odveč poudariti, da je Ivan Švegel, ki je bil tudi ekspert na pariški mirovni konferenci, podal po koncu vojne prošnjo, da se njegovo posestvo Grimšče pri Bledu preimenuje v Wilsonio. Tako je želel poudariti, kako velike zasluge je imel Wilson pri obrambi Blejskega kota.

Januarja 1919 se začne v Parizu mirovna konferenca, ki se za Avstrijo septembra istega leta konča s Senžermensko pogodbo. Slovenska stran se je za pariška pogajanja zelo pripravila, v knjigi navajate hrvaškega člana jugoslovanske delegacije, ki zapiše, da Slovenci ves čas delajo in da pri njih sveti luč še pozno v noč. Kako močno pa je na pogajanja vplivalo dejstvo, da je delegacija bila o dogajanju doma in na bojiščih zelo

slabo obveščena, celo telegrami so dolgo potovali tja?

Informacije so seveda že takrat bile izjemno pomemben element diplomatskih pogajanj. Kdor je imel dobre in pravočasne informacije, je lahko tudi bolj suvereno nastopal. Ravno v primeru komunikacije z jugoslovanskim prostorom je res, da je bila zelo otežena. Časopisi niso prihajali, poštna komunikacija so bile izjemno slabe in so jih šele na novo vzpostavljali. Francoska pošta je takrat še vedno štela slovensko ozemlje kot del Avstrije. Ob takšni komunikaciji je bilo težko delovati in na podlagi informacij s terena oblikovati politiko. Tako so bili slovenski eksperti in predstavniki v Parizu odvisni predvsem od svojega predznanja in bolj teoretskih zasnov svojih dokumentov, ki so jih predstavljali tujim velesilam. Večkrat poudarjam, da so morali kompenzirati svojo neizkušenost z veliko pridnostjo,

Spread THE KARAWANKS

Interreg SLOVENIJA – AVSTRIJA SLOWENIEN – ÖSTERREICH

OSTANI NA TEKOCHEM Z UMETNOSTJO IN KULTURO

Bleib am Laufenden bei Kunst & Kultur

www.spread-karawanks.eu

disciplino, ki je pri številnih mejila že na deloholičnost. Najbolj drastičen primer je bil vodja slovenskega dela jugoslovanske delegacije Ivan Žolger, o katerem je ohranjenih veliko pričevanj, kako je delal od jutra do večera, ne utrudno pisal razne spomene, oblikoval po starem avstrijskem uradniškem zgledu ekipo, ki je bila kar številna. To je bila zanj tudi neke vrste kompenzacija za vse opazke, ki jih je moral prenašati, ker je bil v času cesarja Karla minister. Diplomacija v Parizu ni bila samo soočenje strokovnih argumentov in spomenic, ampak je bila v veliki meri klasična politika projiciranja moči velesil. Na koncu so sicer tako Slovenci v okviru jugoslovanske delegacije kot od maja 1919 dalje tudi Avstrijci, ko so jih povabili v St. Germain, lahko predstavili svoje zahteve, vendar je bila odločitev o teh izključno domena velesil. Tudi v primeru Koroške se je zelo hitro pokazalo, da so bili Slovenci kot člani jugoslovanske delegacije samo navidezno del zmagovalnega tabora. V končni fazi so prevladale odločitve velesil, konkretno: tako kot se je odločil Wilson, tako so potem tudi preostale velesile sprejele odločitve glede koroškega plebiscita. Kljub izjemno zavzetemu delovanju slovenskih predstavnikov v Parizu, čeprav so se res vsi trudili in je Srbija imela status zmagovite države, ki se je med prvo svetovno vojno borila proti Avstro-Ogrski, kljub vsem tem dejavnikom, je na koncu obveljala odločitev, ki je bila v nasprotju s pričakovanji slovenske narodne politike.

Na Koroškem se je plebiscit končal v slovensko škodo. Kako pa je s pogostimi trditvami, da so na negativni izid vplivali tudi srbski vojak, ki da se na Koroškem niso primerno obnašali?

Vsekakor posameznih ekscesov vojske kot zasedbene sile ni mogoče izključiti. Vendar gre tukaj v veliki meri za propagandno dejavnost, ki je skušala nekatere srbske vojaške poteze še dodatno očrnuti. Tisto, kar je pomembnejše in kar poudarjam v knjigi in je imelo tudi vpliv na izid plebiscita, pa je nekaj drugega. Od vsega začetka je bil eden glavnih elementov propagande koroških vladnih krogov ustrahovanje pred možnostjo, da bi, če bi plebiscitno ozemlje pripadlo Jugoslaviji, postalo to mobilizacijsko območje za srbsko armado. Tu je še religiozni element, da gre pri Srbiji za pravoslavno državo in bi morali

»Če je bil na Koroškem Wilson tisti, ki je s svojo vehementno podporo Milesovemu poročilu, ki je postavilo kot mejo Karavanke, zapečatil slovensko usodo v zvezi s plebiscitom, je na primeru 'jeseniškega trikotnika' taisti ameriški predsednik s svojo avtoriteto preprečil uresničitev italijanske zahteve, da bi se tudi 'jeseniški trikotnik' izločil iz Jugoslavije.«

katoliški Slovenci služiti pravoslavnemu kralju. Z zmago jugoslovanske strani bi prevladala srbska militaristična miselnost. Na drugi strani pa je avstrijska republika, ki igra na druge karte, proti militarizmu, za pravičnejšo socialno ureditev in proti monarhistični ideji. Kombinacija teh dveh propagandnih prijemov je na koncu vplivala na to, da so številni raje izbrali njihovi miselnosti bližjo avstrijsko državno tvorbo, kot da bi šli v neko avanturo, ki bi pripeljala njih in njihove otroke v srbsko monarhijo. Tukaj

je že Margaret MacMillan v svoji študiji zelo lepo poudarila ženski moment v celotni plebiscitni kampanji. Na plebiscitu so tudi ženske imele volilno pravico, kar pa ravno v povezavi s strahom pred mobilizacijami veliko pojasni. Predstavljajte si koroško mater, ki se mora odločiti med državo, ki trdi, da je proti militarizmu, in državo, ki je monarhija in potencialno vpletena v spopade na Balkanu. Kako se bo odločila? Mislim, da je odgovor na dlani.

Avstrija je torej imela boljši marketing.

Če analiziramo propagandne prijeme obeh strani, ugotovimo dvojce. Avstrij-

o Koroški. Po drugi strani pa imamo slovensko propagando, ki ne sme poudarjati Kraljevine SHS, ker se slednje drži sloves militaristične pravoslavne monarhije, o samostojni Sloveniji noče govoriti, zato za svoj bojni klic uporablja Jugoslavijo. Če daste na mizo oba propagandna koncepta, je bil očitno koroškemu prebivalstvu tisti, ki v boju za avstrijsko zmago na plebiscitu postavlja na prvo mesto koroško deželno zavest, bližji od tistega, ki postavlja na prvo mesto jugoslovansko idejo. V zmagovalnem taboru so kasneje plebiscitni rezultat pripisovali tudi veliki lojalnosti prebivalstva do avstrijske države. Toda tisti – in to je ironija zgodovine –, ki so vodili propagando koroških vladnih krogov, so bili v veliki meri pangermansko usmerjeni in so privržnost prebivalstva avstrijskemu državnemu ter koroškemu deželnemu patriotizmu zlorabili.

Dogodki pred stoletjem so zaznamovali slovensko-avstrijske odnose v 20. stoletju in seveda odnose na Koroškem samem. Te odnose raziskujete že dvajset let, štiri leta ste bili tudi veleposlanik na Dunaju. Kakšna je ocena diplomata in zgodovinarja o slovensko-avstrijskih odnosih danes?

Pred dvema desetletjema sem bil kot uslužbenec zunanjega ministrstva tudi eden od koordinatorjev slovensko-avstrijske komisije zgodovinarjev in pravnikov, zato dobro poznam tudi problematiko skupnega soočanja s preteklostjo. Sto let kasneje je položaj v veliki meri drugačen od tistega, kot je nastal neposredno po plebiscitu. Zdaj bo kdo rekel, da je to po sto letih tudi samoumevno. Jaz pa menim, da ni. Dolga desetletja smo bili priča neki determiniranosti zaradi tega plebiscitnega rezultata, ki je na Koroškem vzpostavil hierarhijo, ko so bili na eni strani zmagovalci, na drugi pa poraženci, in ki je vedno znova producirala spopade na narodnostni osnovi. Šele v zadnjih desetletjih vidimo tendenco, da se plebiscit ne slika zgolj črno-belo. To je tisto, kar je prej manjkalo in kar lahko vsi opazimo – namesto pomanjkanja dialoga in razdeljenosti v dva tabora, zmagovalcev in poražencev, imamo sedaj vzdušje, ki obeta boljšo prihodnost. Ne da bi bili preveliki entuziasti, lahko sam na svojem primeru ponazorim to razliko. Sredi devetdesetih let, ko sem študiral na univerzi v Celovcu, so bile razmere drugačne. Kot študent na univerzi sicer lahko rečem, da sem živel res v kulturno-tolerantnem okolju. Izven zidov univerze pa so bile še vedno prisotne napetosti, ki

V svoji najnovejši knjigi je zgodovinar Andrej Rahten osvetlil tudi slovenska in avstrijska diplomatska prizadevanja v boju za razmejitev na Koroškem in na Štajerskem.

Mejni kamen na Starem Ljubelju danes nosi oznako Republike Slovenije, spominja pa na mejo, ki so jo določili s Senžermensko pogodbo leta 1919 in potrdili na koroškem plebiscitu leta 1920.

so izhajale iz plebiscitne zgodovine. Ko sem prišel dve desetletji kasneje na Dunaj kot veleposlanik in sem se potem spet vračal v Celovec, pa sem opazil, da je stanje drugačno. Ali je to posledica neke splošne mentalitete, ki se je v teh desetletjih vendarle spremenila, ali je to rezultat delovanja določenih osebnosti, kot je aktualni deželni glavar Peter Kaiser, ki so s svojim zgledom presekale to staro razdeljenost, je stvar nekih bolj poglobljenih razprav, za katere nisem največji ekspert. Ampak povem vam lahko osebni vtis: občutek imam, da je položaj sto let kasneje takšen, ki omogoča, da presežemo tisto, kar sem v svoji knjigi v epilogu zelo natančno opisal: da presežemo sovražstvo, nasprotovanje, ki ga

je plebiscitna kampanja pripeljala do vrhunca in ki se je potem vzdrževalo skozi desetletja. Mislim, da smo danes v poziciji, ko namesto nasprotovanja in sovražnega sosedstva lahko govorimo o dialogu, ki je konstruktiven in ki ima evropsko dimenzijo. Vstop tako Slovenije kot Avstrije v Evropsko unijo je vplival blagodejno. Mogoče zvenim preveč optimistično, ampak verjemite, da po vsem tem, kar sem prebral, po vsem, kar sem ugotovil na podlagi številnih pričevanj, kako zastrupljeno je bilo to ozračje v desetletjih po plebiscitu, menim, da živimo sedaj vendarle v drugačnih časih. Prav zato pa ima aktualna generacija politikov na obeh straneh veliko odgovornost, da se to ozračje ne zapravi.

Slovenska in avstrijska stran sta pred koroškim plebiscitom 10. oktobra 1920 vložili veliko napora v propagando. Nemško-avstrijska je očitno bila uspešnejše zasnovana.

TRŽIČ

Staro mestno jedro se je zelo dobro ohranilo

Tržič je bil mesto obrti in industrije, in kot pravi direktorica Tržiškega muzeja Jana Babšek, so na to tradicijo ponosni. Bogata je danes zbirka dediščine čevljarstva, kolarstva, nogavičarstva, usnjarstva in drugih obrti v Tržiškem muzeju. Staro mestno jedro je ohranilo patino iz časov, ko je skozenj še vodila glavna pot čez stari prelaz Ljubelj na Koroško. Na vsakem koraku je začutiti preplet zgodovine in sedanjosti ...

Suzana P. Kovačič

Nastanek in razvoj Tržiča sta tesno povezana s potjo, ki je vodila z gorenjske ravnine čez prelaz Ljubelj na Koroško. Po pričevanjih je pot obstajala že v antični dobi, ko je čez Ljubelj povezovala Virunum na Gosposvetskem polju z Emono. Zapis iz 13. stoletja govorijo o naselju Forum in Lubelino, ki je stalo ob tej poti, ob velikem koroškem potresu pa ga je za-

obrtil. Leta 1492 je cesar Friderik III. na prošnjo tedanjih lastnikov Tržiča povzdignil vas Tržič (Neumarkt) v trg, kjer so redno prirejali sejme. »Geografski pogoji, lesno in vodno bogasto so omogočili razvoj številnih obrti – v različnih časih so cvetele različne,« je povedala Jana Babšek, direktorica Tržiškega muzeja, kjer zbirajo in razstavljajo gradivo, vezano na lokalno rokodelstvo, obrt in industrijo. Bogato, pred nekaj leti

so se usmerili v čevljarstvo. V muzeju imamo čevljarstvo zbirko državnega pomena, najbogatejšo te vrste v Sloveniji – s čevljarstvo delavnico, čevlji slavnih, otroško omaro in posebnostjo, čevljarstvo lučjo oziroma lučjo na gavge, ki so jo čevljarji uporabljali pozimi, ko je bil dan krajši. Steklene kroglice, napolnjene z vodo, so snop svetlobe ojačale, tako so čevljarji lažje opravljali svoja fina dela,« je pojasnila Babškova.

Od bloških do najsodobnejših smuči

Tržič je ena izmed zibelk slovenskega športnega smučanja, zato je v Tržiškem muzeju svoje stalno mesto dobil Slovenski smučarski muzej. Sodobna muzejska razstava prikazuje razvoj smučanja od pradavnine do današnjih dni. Razstavljene so številne smuči, od bloških do najsodobnejših, ob njih pa tudi preostala oprema. Prikazan je način izdelave smuči na star način, v kolarskih delavnicah. Del zbirke je posvečen začetku in razvoju smučanja v Tržiču s predstavitevjo tržiških šampionov – Jožeta Šlibarja, Bojana Križaja, Andreja Jermana in Žana Koširja.

Modrotisk, živa Unescova dediščina

Tržič je bil med kraji, kjer je bil v 19. stoletju dobro razvit modrotisk, barvanje

Geografski pogoji, lesno in vodno bogastvo so omogočili razvoj številnih obrti – v različnih časih so cvetele različne.

sul plaz in del prebivalcev se je preselil v dolino, kjer so na sotočju Bistrice in Mošenika, na mestu, kjer še danes stoji Tržič, ustanovili naselje Neumarkt. Nad naseljem je vzpetina, na kateri je stal najprej stari grad, danes pa dvorec Neuhaus in njemu pripadajoče posesti. Drugi pomemben grad s posestmi v tržiški dolini je bil Stari Gutenberg, od koder izhaja prvi ljubljanski škof Žiga Lamberg.

Razvoj Tržiča so narekivale naravne danosti, lega med dvema rekama, prometna žila in številne obrti, ki so se razvijale v kraju, sprva kovaštvo in fužinarstvo in kasneje še druge

prenovljeno zbirko si lahko ogledate v živo ali, za pokušino, tudi virtualno.

Izjemna čevljarstva dediščina

Tržič je zagotovo najbolj znan po čevljarstvu, direktorica Tržiškega muzeja je spomnila še na druge obrti: »Ena izmed starejših obrti je bila usnjarstva v 17. in 18. stoletju, vse dokler je v prejšnjem stoletju ni ustavila globalna konkurenca. Nogavičarstvo je cvetelo v 17. in 18. stoletju, številne so omembe tržiških višnjevih nogavic. Ko pa so v modo prišle dolge hlače, so nogavičarji propadli. Ljudje so, kot vedno, iskali nove poti za preživetje in

Posebna arhitektura se je razvila po požaru leta 1811, ko so začeli graditi iz opeke in kamna. Značilna so kovinska okna, ki so jih namestili zaradi protipožarne zaščite. / Foto: Tina Dokl

bombaža z indigo barvo. »Modrotisk je razširjen po velikem delu sveta in zaščiten kot živa dediščina pri Unescu, žal pa je obrt v Sloveniji zamrla konec 19. stoletja. V Tržiškem muzeju smo imeli ohranjenih le nekaj modrotiskarskih modelov, zato smo na razstavi s pomočjo filma natančno pojasnili postopek barvanja blaga z indigom. O postopkih smo se poučili v modrotiskarski delavnici v Avstriji, kjer ta obrt še živi. Tako smo z muzejskimi modeli po 150 letih na novo potiskali blago za muzejsko razstavo,« je

na ogled povabila Babškova. Interpretacija vseh obrtnih zbirk v Tržiškem muzeju je sodobna, vključuje obiskovalca, da raziskuje, uporablja vseh pet čutov, otroci pa muzej lahko raziščejo po detektivski poti.

Tržiški muzej ima prostore v Pollakovi kajži, čeprav bi po velikosti stavbe temu težko rekli kajža, saj gre za pravi za obrtniški dvorec. Stavbo so zgradili po velikem požaru leta 1811. Njen prvi lastnik je bil usnjar Karel Pollak, za njim je njegov sin Gašper v kajži ustanovil barvarno in tovarno za izdelovanje

bombažnega blaga. Zadnja lastnica kajže Rudolfin Pollak jo je leta 1956 podarila muzeju.

»Firbc okn«

Staro mestno jedro Tržiča se je zelo dobro ohranilo. Jana Babšek zanj pravi, da je skriti zaklad. »Izjemno lepo je staro mestno jedro, ki v povojnem času skoraj ni bilo spremenjeno, kar je redko. Fasade bi bilo res treba ponekod urediti, pritegne pa arhitektura velikih obrtniških hiš ob glavni in prečnih ulicah in rake, vodni kanali, ki so ponekod še obstali.

V Tržiškem muzeju imajo čevljarstvo zbirko državnega pomena, najbogatejšo te vrste v Sloveniji. / Foto: Tina Dokl

Jana Babšek, direktorica Tržiškega muzeja, v razstavnem prostoru Slovenskega smučarskega muzeja / Foto: Tina Dokl

Posebna arhitektura se je razvila po požaru leta 1811, ko so začeli graditi iz opeke in kamna. Značilna so kovinska okna, ki so jih namestili zaradi protipožarne zaščite. Arhitekturna posebnost je tudi t. i. firbc okn'. Eno pri cerkvi sv. Andreja je še originalno. Firbc okn' se imenuje zato, ker je imelo okno na spodnjem delu steklo in so stanovalci v vseh vremenskih pogojih lahko pokukali, kaj se dogaja na ulici, kdo gre mimo, kar govori o radovednosti in pestrem življenju Tržiča v letih, ko je skozenj še vodila glavna pot na Ljubelj.«

Vojteh Kurnik, kolar in pesnik

Najlepše ohranjena hiša, draguljček v prispodobni Jane Babšek, je Kurnikova hiša. Gre za lep primer karavanske arhitekture s spodnjo kamnito polovico in zgornjim lesenim delom hiše z gankom. Nekaj predelav je bilo, kljub temu ostaja zelo podobna kot v času, v katerem je bila zgrajena, konec 18. stoletja. Urejena je v muzej, v njej je soba najbolj znanega stanovalca Vojteha Kurnika (1826–1886), kolarja, ljudskega pesnika, narodnega buditelja. »Živel je v času pesnika Franceta Prešerna (1800–1849), deloval je v

z izdelavo smuči, velikonočnih ragelj in drugega,« je razložila sogovornica.

Germovka v Paradižu

Ogleda vredna je tudi Fužina Germovka, ki stoji ob rakah, v predelu, ki se imenuje Paradiž, gre za stari kovaško-obrtni del mesta in priča o nekdanji živahni železarski dejavnosti. Prve žebeljarne so tu delovale že na začetku 14. stoletja. Ob potoku Mošenik so stale številne fužine. Germovka je zgorela v požaru leta 1811 in bila pozneje edina od nekdanj številnih fužin in plavžev prenovljena. Delovala je do leta 1945. V kovaški delavnici so ohranjena stara kurišča, kovaška mehova, norec (mehanizirano težko kladivo) in druga oprema. Od obnove stavbe leta 2014 je v Germovki na ogled instalacija Mateja Andraža Vogrinčiča z naslovom Koraki v času.

Sveto noč v slovenščini prvič zapeli v Tržiču

Tržiški muzej hrani nekatere predmete in fotografsko, listinsko gradivo ter rodovnike posameznikov in rodbin iz Tržiča. Nekateri so bili tu rojeni, nekateri so tu živeli samo določen čas. Janez Demascen Dev (1732–1786), rojen v Tržiču, je izdal prvi almanah slovenskih pesmi Pi-

Triglava, najvišje slovenske gore leta 1895 postavil Aljažev stolp, ponos Slovenstva. Nekaj časa je bil Aljaž kaplan v Tržiču, v slovenščino je tedaj prevedel Sveto noč, ki so jo prvič zapeli prav v Tržiču.

»V Tržiču je zelo živ spomin na dr. Toneta Pretnarja (1945–1992), izjemnega slavista, jezikoslovca, pesnika, prevajalca ... Njegova monografija V sotočju Bistrice in Mošenika prikazuje Tržič v sto slikah in sto oktavah. Je prava ljubezenska knjiga, posvečena Tržičanom, tržiškimi ulicam, zgodovini, vzdušju, naravi. Kljub temu da je imel Pretnar zelo uspešno akademsko kariero, živel na Poljskem, se ukvarjal z drugimi slovanskimi jeziki, je bil po srcu vedno Tržičan,« ga je čudovito opisala Jana Babšek. Na njegovi rojstni hiši je spominska plošča, knjižnica se imenuje po njem in prav tako mednarodna Pretnarjeva nagrada, ki jo vsako leto podeljujejo ambasadorjem slovenske književnosti in jezika. Če se pomudimo še pri moderni arhitekturi, je treba omeniti Paviljon NOB, ki je delo arhitekta Cirila Oblaka. Zgrajen je bil leta 1969 in izpričuje izjemno arhitekturno dediščino slovenske moderne. V njem je urejen galerijski prostor, v katerem razstavljajo kvalitetne slovenske slikarje, gostili so tudi že avstrijskega slikarja slovenskega rodu Valentina Omana. Na pročelju stavbe in na ploščadi pred njo sta kip in plastika akademskega kiparja Janeza Boljke.

Mesto v mestu

Vendar pa, kot je poudarila Jana Babšek, je Tržič vedno imel obrtno-industrijski značaj – in na to so ponosni. »Zato se radi spominjamo tudi Petra Kozine (1876–1930). Bil je fenomen na gospodarskem področju. Prepotoval je celo Evropo, spoznal je predvsem čevljarске trge na različnih segmentih. Kot podjeten človek pa čevljev ni samo prodajal, ampak jih proizvajal. Po rodu ni bil Tržičan, a vedel je, da je v Tržiču veliko čevljarjev. Leta 1903 je z družbiki ustanovil podjetje Peter Kozina & Co., ki je leta 1906 začelo v Tržiču izdelovati čevlje. Po dograditvi novih proizvodnih obratov je leta 1917 postal edini lastnik tovarne in jo preimenoval v Peko,« je povedala Babškova. Blagovna znamka Peko se je ohranila, podjetje žal ne. V proizvodnih prostorih si danes režejo kruh sodobni tržiški izdelovalci obutve. Spomenik industrijske kulturne dediščine je kompleks nekdanje Bombažne predilnice in tkalnice (BPT). Prvi ustanovitelj BPT leta 1885 je bil Edmund Glanzman, to

je bilo eno najstarejših podjetij v Sloveniji. »Dve veliki tovarni smo imeli, pravzaprav sta bili mesti v mestu, Peko in BPT. Stavbno dediščino BPT zdaj uspešno revitalizirajo,« je pojasnila sogovornica.

Nitke življenja Marije Ahačič Pollak

Tudi glasba je doma v Tržiču, po citrarstvu so bili precej znani. Med častnimi občani Tržiča pa je Marija Ahačič Pollak, pevka, skladateljica, besedilopiska. Že mnogo let živi v Kanadi, a rodnega mesta ne pozabi in se rada vrača. Mnogim je ostala v spominu kot nekdanja pevka Ansambla bratov Avsenik. Slovensko besedo in slovensko petje ohranja in neguje tudi v Torontu. Bila je ustanoviteljica in odgovorna urednica radijske oddaje Glas kanadskih Slovencev, predsednica Vseslovenskega koordinacijskega odbora za kulturo v Torontu, ki združuje vsa slovenska društva v Ontariu. Leta 1991 je v Torontu ustanovila deklško vokalno skupino Plamen, leta 2005 pa izdala svoj knjižni prvenec Nitke življenja, v katerem je opisala zgodbo družine Martinčkovih iz Tržiča.

In če ostanemo pri tradiciji ...

Iz tržiških sejmov, ki smo jih omenili na začetku in zaradi katerih je Tržič leta 1492 dobil trške pravice, se je razvila prireditev Šuštar-ska nedelja na angelsko nedeljo, prvo nedeljo v septembru. S tradicijo Šuštar-ske nedelje je povezana šega »frejšpreh'nga«, včasih so ravno na angelsko nedeljo v Tržiču sprejemali čevljar-ske vajence med pomočnike. Prireditev, ki je preživela vse čase, je tista ob gregorjevem. »Po starem julijanskem koledarju je gregorjevo prvi pomladni dan. Na predvečer sv. Gregorja, 11. marca, organiziramo prireditev Vuč u vodo. Kustos Tržiškega muzeja dr. Bojan Knific je običaj podrobno raziskal in ugotovil, da izhaja že iz predkrščanske dobe. Po dolgi zimi in dolgih nočeh so nastopili daljši dnevi, obrtniki so lahko začeli delati ob naravni svetlobi. Običaj je v preteklosti živel tudi med čevljarji, vajenci so tako izdelali hišice, lahko pa so tudi vzeli najbližji »camboh« (pehar ali košaro), ga napolnil z oblanci, vse skupaj pomešali z lepilom, zažgali in spustili po vodi. Danes se običaja najbolj razveselijo otroci, ko po Tržiški Bistrici spuščajo doma izdelane hišice,« je sklenila in na prireditve povabila Jana Babšek. Nikar se ob obisku Tržiča ne ustrašite zmaja. Ni pravi, je kovinski, a prav tako ogromen in je povezan z legendo o nastanku Tržiča ...

Med častnimi občani Tržiča je tudi Marija Ahačič Pollak, pevka, skladateljica, besedilopiska. Že mnogo let živi v Kanadi, a rodnega mesta ne pozabi. / Foto: Tina Dokl, arhiv Gorenjskega glasa

Peka znamenite tržiške flike v črni kuhinji Kurnikove hiše / Foto: Tina Dokl

Arhitekturna posebnost je tudi t. i. firbc okn'. Takšno okno pri cerkvi sv. Andreja je še originalno. / Foto: Tina Dokl

Vojteh Kurnik (1826–1886), kolar, ljudski pesnik, narodni buditelj / Foto: Tina Dokl

Tržiški muzej ima prostore v Pollakovi kajži, čeprav bi po velikosti stavbi težko rekli kajža, saj gre za pravi obrtniški dvorec. / Foto: Tina Dokl

POVEST

Kako je Martin Krpan rešil Dunaj

Slovenski pisatelj Fran Levstik je leta 1858 v Slovenskem glasniku objavil povest o silno močnem človeku Martinu Krpanu, ki je cesarski Dunaj rešil pred krvoločnim Brdavsom. Povest je sedaj prevedena tudi v nemščino.

Jože Košnjek

Mohorjeva založba iz Celovca je v okviru projekta SMART Tourist – SPread The Karawanks (Doživetji in prebirati Karavanke) razširila seznam znanih slovenskih literarnih del, ki so bila prevedena v nemščino. Nemško govorečemu

občinstvu je ponujen prevod ene od najbolj znanih slovenskih povesti o sicer o dobrovoljnem silaku Martinu Krpanu z Vrha pri Sveti Trojici z naslovom Martin Krpan und der Reise von Wien (Martin Krpan in pot z Dunaja), ljudska pripoved iz habsburških časov. Knjiga je opremljena z izvirnimi

ilustracijami Toneta Kralja. Za prevod v nemščino je poskrbel Adrian Kert. Krpan je namreč cesarski Dunaj rešil pred krvoločnim surovežem Brdavsom. Vsakega, ki se mu je postavil po robu, je ubil. Nazadnje tudi cesarjevega sina. Martin Krpan, preprosti kmet iz dežele Kranjske, je bil zadnje upanje pred nasilnežem. Povest je leta 1858 v Slovenskem glasniku objavil Fran Levstik po pripovedovanju starega Močilarja.

Veliko let je minilo, ko sem prebral Levstikovo knjigo o tem simbolu moči slovenskega naroda. Zaradi pisanja tega članka sem jo znova. Povest me je prevzela. Na kratko jo povzamem.

Martin Krpan, doma v notranjski vasi Vrh pri Sveti Trojici, je bil močan in silen možakar, kmečko bister in zajedljiv do pomehkužene gospode. Kmečko delo mu ni preveč dišalo. Raje je od morja na svoji kobilici skrivaj tovoril prepovedano angleško sol, zato so ga mejaši lovili, vendar so se vsakega poštenega boja z njim bali. Ko je nekega zimskega dne po ozki gazi v visokem snegu s kobilico in skrivnim tovorom od morja pešalil na Notranjsko, je nasproti pripeljala lepa kočija, v kateri je sedel sam cesar Janez, ki je potoval v Trst. Krpan, ki ni vedel, kdo je v kočiji, je urno pograbil kobilico in jo s tovorom vred prestavil na drugo stran ceste s tako lahkoto, kot da bi stol prestavil. Cesar ga je vprašal, kdo je in kaj tovari na kljuse-tu. Krpan se ni zmedel. Kresilno gobo in nekaj brusov, je odgovoril in se izgovoril, da jih ne more pokazati, saj jih je zaradi mraza zavil v slamo. Svoje kobilice pa da ne zamenja za vse štiri cesarjeve konje, vprežene v kočijo ...

Za Dunaj so se čez nekaj let zaradi velikana Brdavsa, ki ni imel usmiljenega srca in je vsakega, ki se mu je zoperstavil, ubil, nazadnje tudi cesarjevega sina, začeli črni dnevi. Kočijaž je cesarja spomnil na Krpana. Ponj so z Dunaja prišli prav v trenutku, ko se je spravilo nadenj 15 mejašev, Martin je pograbil enega od njih in z njim mlatil po ostalih.

Na Dunaj je prišel kot zadnje upanje za rešitev mesta pred Brdavsom. Glavo mu bomo vzeli, je obljubil cesarju, ki se je bal, da Krpan ni tako vaje orožja kot Brdavs. Šel je v orožarno, pa je vsak

Krpan je posekal najlepšo lipo na dvoru in iz nje naredil kij in toporišče za mesarico.

Literarni zgodovinarji pravijo, da ima Krpanova zgodba stvarno ozadje, saj je blizu Pivke kraj Sveta Trojica, in da je čez Notranjsko potekala tovarna pot. Cesarska Avstrija tudi ni dovoljevala prometa s soljo, zato so bili še posebej v 17. stoletju na notranjski tovarniški poti pogosti spopadi med tihotapci in mitničarji oziroma mejaši.

Odkrivaj avtorice in avtorje iz regije
Entdecke die AutorInnen der Region

www.spread-karawanks.eu

Tako je boj Martina Krpana in Brdavsa na travniku pred Dunajem narisal Tone Kralj. Brdavsov meč se je zaril v Krpanov lipov kij. Preden mu ga je uspelo izvleči, ga je Krpan že položil na tla in strašnega Brdavsa skrajšal za glavo.

meč, ki ga je prijel v roke, zdrobil. Zato je v kovačnici vzel najtežje kladivo in skoval sekuro mesarico. Ko se je lotil sekanja najlepše košate lipe in iz nje stesal kij in toporišče za mesarico, je cesar Janez trepetal, kaj bo rekla cesarica, saj je najraje posedala pod to lipo. Ker je cesarske konje z lahkoto prijel za rep in jih potegnil preko praga, je poslal po svojo kobilico, ki je vsakega konjarja, ki se ji je približal, brcnila na gnojno gomilo ...

Na svetega Erazma dan je Martin, pokrit s širokim

klobukom in odet v suknjič iz domače volne, zajahal svojo kobilico na kraj boja na travniku zunaj mesta. Brdavs se mu je posmehoval in mu rekel, naj mu izgine izpred oči, dokler je še usmiljen. Krpan pa mu je svetoval, naj se čim prej spravi z bogom. Mudi se mi domov za peč, vendar prej ne grem, da tebi vzamem glavo, je dejal Martin in tako krepko stisnil Brdavsu roko, da mu je izza nohtov udarila kri. Potem sta zdijvala drug proti drugemu. Brdavs je visoko dvignil meč, da bi Krpanu

odsekal glavo, vendar je ta podstavil lipov kij, v katerega se je zarila Brdavsova sablja. Preden mu jo je uspelo izvleči, ga je Krpan potegnil s konja, ga položil na tla, kot bi otroka dajal v zibel, mu stopil na vrat in mu dejal, naj se hitro pokesa, saj komaj čaka, da gre domov in sliši zvonove na Vrhu pri Sveti Trojici. Potem je Brdavsu odsekal glavo ...

Hvala Krpanu, dokler bo Dunaj stal, so vzklikali ljudje. Cesar je bil pripravljen Martinu dati vse, kar bi si zaželel. Tudi edinko hčerko Jerico. Krpan je ponudbo odklonil, saj je bil že poročen, vendar mu je žena umrla. Cesarica pa ni mogla skriti svoje jeze zaradi posekane lipe in je cesarju zabrusila, da hčerke ne da in da so dunajski možje nesposobni, da se je moral kmet zanje boriti. Krpanu je rekla, naj doma pozdravi vse Vrhovčane, še posebej pa mati županjo. Martin, ki ga je minister Gregor hotel zapreti, ko je izvedel, da je tovoril sol, je odšel z možnjo zlatnikov in cesarjevim potrdilom in žigom, da bo lahko svobodno tovoril angleško sol. Minister Gregor je godrnjal, vendar je ubogal cesarja. Srečno pot, je rekel Krpanu cesar, minister Gregor pa nič ...

Martin Krpan in cesar Janez

AMINA MAJETIĆ

Rada ustvarja na avstrijskem Koroškem

Osemindvajsetletna Amina Majetić je razpeta med tri države. Njena družina izvira iz Bosne, Amina je bila rojena na Jesenicah, pri njenih petnajstih letih pa so se preselili v Celovec. Magistrirala je iz slovenščine in nemščine na Alpsko-jadranski univerzi v Celovcu, uveljavlja se kot pesnica mlajše generacije, doslej je izdala dve pesniški zbirki, veliko pa nastopa tudi kot glasbenica, pevka. Dejavna je v različnih žirijah in nasploh v kulturnem življenju slovenske skupnosti na avstrijskem Koroškem.

Urša Peternel

Doslej ste izdali dve pesniški zbirki, prva je izšla leta 2012 pri založbi Wieser zbirka Vse ali nič, letos pa je Mohorjeva založba izdala drugo pesniško zbirko Ko sanje ostanejo sanje. Kakšna je tematika vaših pesmi, kaj vas navdihuje?

Tematike so različne, pišem o svojem pogledu na vsakdanjik, vsakodnevne težave v pesmi predelam s humorjem, pišem o prijateljstvu, ki ni samoumevno, o ljubezni, ki je pogojena s čakanjem, negotovostjo, stra-

delež s pisanjem besedil ali pa pri tem usmerjam mlade. Lani sem imela predavanje na slovenskem PEN-u na temo Ženski lik v koroški literaturi, ki je bila tudi tema mojega magistrskega dela, temu so sledili tudi intervjuji, nekaj predavanj. Svoje pesmi in besedila redno objavljam v literarni reviji Rastje, kjer svoja dela objavljajo priznani avtorji. Resnejše teme sem se lotila tudi za knjižni projekt Unser Kärnten/Nasha Koroška, kjer so strnjeni moji pogledi in ustvarjanje na Koroškem. Pri tem projektu je sodelova-

tudi malo zmede. Pravzaprav se ne uvrščam več nikamor. Letos sem se selila že desetič, zato se mi zdi, da zaradi tega sčasoma izgubi občutek za dom in ti ni več pomembno, kje si, ampak da lahko ustvarjaš. Ko sem na poti, ne pogrešam domačega kraja, pogrešam pa družino, bližnje prijatelje. Zame je dom tam, kjer te nekdo čaka.

Pa ste kljub temu imeli kdaj slabe izkušnje z nesprejemanjem, tujstvom?

Sama sem predvsem na začetku svojega ustvarjanja predvsem v glasbenem svetu doživljala, da so me zavračali povsod, bodisi zaradi imena, korenin, ne nazadnje tudi jezika. Predlog, da bi spremenila ime, zato da bi se lažje prebila v svetu glasbe, ni prišel samo enkrat. Mogoče bi bilo z drugim imenom res lažje, a sama ljudi cenim po tem, kakšni so, in ne, od kod prihajajo. Zato za zdaj ostajam zvesta svojemu priimku na 'i-č' ...

V Celovec se je vaša družina preselila z Jesenic, ko ste imeli petnajst let. Kako ste se kot najstnica takrat znašli v novem okolju?

V Celovec smo se preselili, ko sem zaključila osnovno šolo. Razlog za to je bilo šolanje, služba staršev in še kaj bi se našlo. Eno je, če se preseliš, drugo pa, če zamenjaš državo, v kateri ti je tuj tudi jezik. Še toliko težje je, če to narediš v najstniških letih, ko tako ali tako še ne razumeš sveta ...

V Celovcu ste končali Slovensko gimnazijo in na celovški univerzi študij slovenščine in nemščine, kajne? Kam ste se usmerili po diplomi?

Res je, na gimnaziji sem preživela zelo lep čas, še toliko bolj pa sem uživala v času študija. Kljub temu da sem poleg izpitov imela še nastope, službo, sem predavanja zelo rada obiskovala. Magistrirala sem iz slovenščine in iz nemščine, po magistrirju pa sem začela poučevati v osnovni šoli. Še aktivneje

pa sem se podala tudi na oder, po končanem študiju so sledili nastopi v Dubaju, kar se mi je zdelo kot nagrada za vse opravljene izpite, saj takšne priložnosti ne dobiš vsak dan.

Kako dejavni ste danes kot glasbenica?

Na leto imam kar nekaj nastopov, sem članica skupine Chaos, poleg tega pa uspešno vodim svoj duo oziroma trio, s katerim redno nastopam. Uživam tako na odru kot v učiteljski vlogi, a glede na situacijo, ki jo imamo trenutno, sem še toliko bolj vesela, da sem zaposlena na šoli. Zavedam se namreč, da umetniški kruh ni lahek, in letos je bilo zaradi koronavirusa odpovedano ogromno prireditev. To je prizadelo predvsem nas, umetnike.

Ste pa na oder prvič stopili že kot deklica na Jesenicah, kajne?

Če pomislim nazaj, sem na odru prvič stala z devetimi leti, pri dvanajstih pa se je začelo moje popotovanje po glasbenem svetu. Začela sem z obiskovanjem prvih pevskih solo ur in glasbene šole, sledili so nastopi na festivalih, na katerih sem predstavljala Slovenijo, kasneje pa Avstrijo. Zatem sem začela nastopati v tujini z bandom, zaradi česar sem sicer kar precej odsotna od doma. Tudi v Slovenijo se zaradi nastopov vedno znova vračam, tu in tam imam kakšen intervju ali televizijski nastop, tudi na raznih prireditvah zapojem. V mojem repertoarju se najdejo različne zvrsti, zelo pri srcu pa mi je dalmatinska glasba, ki je res glasba za dušo. Avtorske glasbe pa trenutno ne ustvarjam toliko, kot bi si želela.

Kako vas na vaši poti podpira družina?

Imam zlata starša, ki sta me spodbujala pri vseh odločitvah, kljub temu da tudi za njiju mnogi koraki niso bili enostavni – ne nazadnje sta dvakrat menjala državo in začeti vsakič znova nekje na

Foto: osebni arhiv

Amina Majetić je pesnica, glasbenica, učiteljica.

Cilj

Plezaš, plezaš visoko in se povzpenjaš, povzpenjaš se proti cilju.

Drgneš roke in kožo ob grobo skalovje, pušča ti odrgrnine, žulje, pušča krvave sledi, spotikaš se ob luknje, ki te izmučijo.

A plezaš odločno in zagnano. Potem ponosno prispeš na cilj – visoko si. A pretrujen si, da bi občudoval razgled, ki se ti je ves čas odpiral, medtem ko si plezal.

hom, da bi ostal sam, ki ga človek nosi v sebi, o mejah, ki si jih postavljamo sami. V drugi zbirki pišem tudi o smrti, o življenju, ki se konča, pa se vendarle ne konča ... Vse, o čemer razmišljam, predelam na papirju, vsaka pesem je povezana z nekim dogodkom in skriva svojo zgodbo.

Na literarnem področju ste prejeli kar nekaj nagrad, dejavni ste tudi v žirijah, predavate ...

Trikrat sem bila prvonagrajenka nagovorniškega Tischlerjevega natečaja, bila sem v žiriji literarnega tekmovanja Pisana pomlad. Zelo rada prebiram besedila, ki prispejo na natečaj, poleg tega sem del projektov, kjer prispevam svoj

lo več avtorjev in vesela sem, da sem bila lahko del tega. Dvojezična antologija je izšla letos.

Na Koroškem ste zelo dejavni. Kako se sicer počutite na drugi strani Karavank? Glede na to, da družina izvira iz Bosne, rojeni ste bili na Jesenicah, zdaj pa živite v Celovcu, me zanima, se počutite Slovenka, Avstrijka, Bošnjakinja?

Na Koroškem se počutim sprejeto, tudi zato, ker Korošci na prireditvah ali v intervjuju rečejo, da sem 'njihova'. Rada ustvarjam na Koroškem. Glede na mojo razpetost čez tri države pa tudi šolanje na Slovenski gimnaziji govorim pet jezikov, štiri uporabljam v vsakdanjiku, kar lahko včasih povzroči

tujem ni majhna stvar. Vsi imamo svoje obveznosti, zaradi katerih smo malo skupaj, a si vedno znamo vzeti čas drug za drugega. Brat je bil uspešen v nogometnih vodah, nekaj časa je tudi sam deloval kot trener, v Celovcu pri SAK, sodeloval je z znanimi imeni v Angliji, kjer je bil na izobraževanju, potem pa je stadion zamenjal

za zrak – ukvarja se s padalstvom, zaključuje pilotsko šolanje, poleg tega pa ga čaka samo še en semester na fakulteti, kjer zaključuje pedagogiko. Oba z bratom zelo rada potujeva, zato se velikokrat skupaj potepava po svetu. Na svojega brata sem zelo ponosna; ne nazadnje je pesniška zbirka z razlogom posvečena tudi njemu.

Partnerji pri projektu:

UMETNIŠKA INŠTALACIJA

Krvavo rdeč trak in sto let meje na Karavankah

Pred sto leti je nova državna meja zarezala globoko raz med slovensko prebivalstvo na obeh straneh Karavank. Ostrejša kot visoko v gorah pa je bila ločnica med ljudmi. Slovensko prosvetno društvo Rož v Šentjakobu v Rožu je z aktualnim projektom sprožilo premislek o meji – o tisti v glavah.

Bojan Wakounig

Od Mezotiča čez podružnično cerkev, skozi Šentpetter in čez višjo šolo za gospodarske poklice pri konventu šolskih sester se čez travnike, po ograjah in čez hiše tja do baročnega župnišča v Šentjakobu v Rožu vleče kakšen poldrugi meter širok trak. Ne čez vse hiše in zemljišča na poti z zahoda proti vzhodu, a o tem več kasneje. Pač pa vzporedno z mejno črto na Karavankah le nekaj kilometrov južneje, ki že stoletja ločuje Koroško od Kranjske, sto let pa Avstrijo od Slovenije. Hranca-Grenz (hranca – granica je slovenski narečni izraz za mejo, Grenz pa nemški na-

bil njegov občutek, se je začela tedaj, »pravi idejni pobudnik projekta Marjan Štikar, doma v Šentpetru pri Mezotiču in kot režiser gonilna sila kulturnega ustvarjanja v občini Šentjakob v Rožu. »Ta meja med nemško govorečimi koroškimi Slovenci in slovensko govorečimi koroškimi Slovenci je dejansko še danes prisotna,« ugotavlja, pri čemer zavestno uporablja izraz »nemško govoreči koroški Slovenci« – ker meni, da je to najboljša definicija za danes v glavnem nemško govoreče Korošce, katerih predniki so še pred nekaj desetletji vsi govorili slovensko. »Tudi jaz sem se šele v šoli naučil nemško,«

izkazalo, da je razmišljanje o meji brezmejno, različnih pojmovanj je nešteto. »Zanimivo, kaj vse so ljudje interpretirali. To mi je v veliko zadoščenje, da je projekt sprožil veliko več, kot bi si kdaj mislil,« pravi Štikar o pobudi, ki so jo uradno začeli uresničevati 8. maja letos, na praznik osvoboditve izpod nacional-socializma.

Prav obdobje nacistične vladavine je v občini Šentjakob, tako kot seveda tudi drugod med koroškimi Slovenci, zapustilo ostre rane in globoke brazgotine. Že takoj po priključitvi Avstrije Veliki Nemčiji so poleti leta 1938 nacistični 'merilci' pregledali in premerili 3200 prebivalcev občine po 'rasnih kriterijih', pri čemer so ugotovili, da povprečna dolžina izmerjenih lobanj ustreza 'značilnostim nordijske rase' – navkljub večinsko slovenskemu maternemu jeziku rasno izmerjenih domačinov. Temu grotesknemu početju je SPD Rož leta 2018 namenilo razstavo in umetniško inštalacijo pod naslovom Geodetski urad. Leta 1942 so nacisti tudi iz šentjakobske občine izselili več slovenskih družin, med njimi stare starše in tedaj še mladoletnega očeta Marjana Štikarja. Ta zgodovina, s katero se je kot režiser že večkrat umetniško spoprijel, je zanj bila nenadoma boleče prisotna, ko se je začel projekt Hranca-Grenz in so lastnike zemljišč in hiš spraševali, ali bi rdeči 'mejni trak' lahko potekal čez njihovo nepremičnino.

»Na začetku sem bil tako evforičen, da sem v elektronskem sporočilu napisal: Ta meja nas bo bolj združila kot ločila. Ljudje so namreč spontano privolili. Potem pa so očitno prišli pritiski in so nekateri privoljenje spet umaknili. Imeli smo tudi pisno dovoljenje, da mejo lahko potegnemo čez poslopje kmetijske zadruge, kar smo naredili. A je nekaj mladih kmetov zagnalo tak upor, da smo jo morali odstraniti. Ko pa sem izvedel, da so to potomci tistega človeka, ki je našo družino tedaj dal na seznam za izselitev, me je to še posebej prizadelo. Tedaj v človeku začne kuhati, ko vidiš, da je to še vedno mogoče in da imajo tako moč.«

Režiser Marjan Štikar, pobudnik projekta Hranca-Grenz: »To mi je v veliko zadoščenje, da je projekt sprožil veliko več, kot bi si kdaj mislil.«

Baročno šentjakobsko župnišče je bilo nekdanja poletna rezidenca osovskih opatov. Danes je s svojo dvorano osrednje prireditveno prizorišče domačega slovenskega kulturnega društva. V projektu Hranca-Grenz ga prekriva značilni rdeči – mejni – trak.

»Na začetku sem bil tako evforičen, da sem v elektronskem sporočilu napisal: Ta meja nas bo bolj združila kot ločila. Ljudje so namreč spontano privolili. Potem pa so očitno prišli pritiski in so nekateri privoljenje spet umaknili.«

rečni) se imenuje inštalacija, ki buri duhove, v dobrem in še vedno tudi v slabem, in s katero Slovensko prosvetno društvo Rož iz Šentjakoba v Rožu spominja na sto let tiste meje, ki jo je ne samo v naravo, temveč predvsem v glavo vklesal koroški plebiscit 10. oktobra leta 1920.

»Idea se mi je porodila, ko je moj pokojni sosed dejal, da so se problemi pri nas resnično začeli šele leta 1920. Ne glede, ali je to zgodovinsko prav ali pa ne, tako se je on pač spominjal. Rekel je, da so prej vsi govorili slovensko, po domače, nihče nikogar ni vprašal, ali je Slovenec, vindišar ali Nemec. Delitev, tak je

dodaja Štikar, ki je odraščal v 60. letih preteklega stoletja.

S položitvijo rdeče mejne črte od Šentpetra proti Šentjakobu je SPD Rož želelo prikazati, da kljub velikim besedam o preseženem narodnostnem konfliktu na Koroškem, o odličnem sožitju in zmagi ideje o Koroški brez meje, »meja ni nikdar izginila, konflikti obstajajo naprej. Tudi v najmanjših celicah, v družini, ko eden od staršev želi z otroki govoriti slovensko in drugi tega ne dovoli.« Gre za predsodke, za meje v glavi, ne toliko ali sploh ne za politične in geografske meje, četudi prav te poglobljajo meje med ljudmi. Se je pa

Ravno zato, ker je prepričan, da tega, »kar je bilo, tako ali tako ne moremo več spremeniti. Gre za to, da se sedaj in v prihodnje ne zgodi kaj podobnega ali še kaj hujšega,« Marjan Štikar v svojem delovanju v SPD Rož poudarja pomen politično ozaveščenega gledališča. Tudi pri delu z mladino v teatru zora, ki pod Štikarjevim režijskim vodstvom vsako leto postavi na oder odlično pripravljeno in odigrano predstavo. Značilna za te uprizoritve, pa tudi za dela odrasle skupine teatr tro-tamora, je dvojezičnost – kadar igralci govorijo slovensko, je nemški prevod vselej projiciran kot nadnapis, enako

velja tudi obratno. Štikar ugotavlja, da na ta način lahko približajo slovensko kulturno udejstvovanje bistveno večjemu krogu koroškega prebivalstva. In da so odzivi pozitivni, kar sicer velja tudi, kljub neprijetnim spremljevalnim pojavom, v glavnem za projekt Hranca-Grenz.

Ta se bo zaključil 26. oktobra letos s simboličnim podiranjem meje pred šentjakobskim župniščem, po domače farovžem, ki je s svojo sodobno dvorano tudi osrednje prireditveno prizorišče za SPD Rož. Pred tem bodo med drugim na Glavnem trgu v Šentjakobu, kjer je leta 1872 bila ustanovljena najstarejša

slovenska hranilnica, postavili tri telefonske govornice, v katerih bo mogoče prisluhniti pričevanjem domačinov, ki so se odselili ali pa so ostali doma, o njihovem doživljanju konflikta med slovenščino in nemščino. Ta spor se bo prav gotovo nadaljeval, kljub premikom na bolje. Šentjakobski občinski svet je letos potrdil, da bo v občini dobilo dvojezične krajevne table vseh 22 krajev, torej tudi tisti, ki v taki imenovani kompromisni ureditvi o dvojezičnih napisih iz leta 2011 niso bili zajeti. A za to je bilo treba požreti kislo jabolko – napisi cestnih in uličnih imen bodo namreč samo nemški.

Partnerji pri projektu:

Gorenjski Glas

**Mohorjeva
Hermagoras**

xamoom

KARAVANKE

Najtežje planinske poti

Greben Karavank je na južni strani prijazen, travnat, dostopen, a pogled na verigo z avstrijske strani je divji, prepaden, nedostopen, krušljiv in nevaren. Katere so najzahtevnejše, najtežje poti v Karavankah?

Jelena Justin

Ko pomislimo na težke in zahtevne planinske poti, najprej pomislimo na Julijske Alpe ter Kamniško-Savinjske Alpe. Zakaj ne na Karavanke? Verjetno zato, ker pogled nanje iz Slovenije pokaže dokaj milo in prijazno podobo, ki ne govori o pretirani težavnosti. Ko Karavanke pogledamo z avstrijske strani, pa je njihova podoba precej drugačna. Pa vendarle tudi Karavanke skrivajo poti in gore, ki so zahtevne in terjajo dobršen del znanja, spretnosti in moči, da se jih lahko lotimo. Tokrat predstavljamo nekaj zelo zahtevnih poti v Karavankah. Če se lotimo tovrstnih poti, se zavedajmo, da moramo biti psihofizično odlično pripravljeni, da moramo imeti popolno samovarovalno opremo in tudi veliko znanja, ki nam mora pomagati, če se znajdemo v težavah.

Greben Košute je dolg več kot deset kilometrov. Eden od stranskih stolpov grebena, ki leži na avstrijski strani, je tudi prepadni Cjajnik (Lärchenturm). Na ta 1965 metrov visok prepadni skalni stolp so leta 2007 nadelali ekstremno zahtevno, super ferato, ki ima oceno D. Do tedaj je bila ta vrtoglava gora težko dostopna oziroma so na njej stali le alpinisti, danes pa je čez njene strme stolpe speljanih devetsto metrov jeklenice. Vmes je nekaj skob, klinov ni, umetno narejenih stopov tudi ne. Kaj človeku preostane drugega, kot vlečenje po jeklenicah in plezanje na trenje. Vsekakor je to tura, ki od gornika zahteva moč v rokah in dobro psihofizično kondicijo. Izhodišče vzpona je Koča pod Košuto (Koschutahaus). S parkirišča nadaljujemo v smeri markacij v gozd, proti vzhodu. Kmalu smo pri razcepu: levo gre pot proti

Košutnikovemu turnu, mi pa gremo desno proti Cjajniku. No, Košutnikov turn je z avstrijske strani tudi zelo zahtevna pot, ki jo bomo mi zmogli v sestopu s Cjajnika. Stopamo na prostrano melišče pod Macesjem in ga prečimo proti desni. Bolj se bližamo steni, kjer vstop v smer označuje rdeča pika, bolj se pot strmo vzpenja. V steno vstopimo popolnoma opremljeni: čelada, samovarovalni komplet, plezalne rokavice, morda še kakšna »gurtina« in vponka z matico – za počitek v steni. Začenjamo na vzhodni strani gore in takoj prek črnih, rahlo previsnih skal prečimo v desno. Sledi lažji, ruševnat svet. Naslednja težava je grapa, na drugi strani katere je neizrazita polička, ki nas pripelje na desni rob izredno izpostavljenega severnega grebena, imenovanega Cjajnikovo rebro. S tega mesta se nam tudi prvič pokaže skoraj gladek stolp vrha Cjajnika. Do tja preplezamo nekaj vršičev, kjer je svet za spoznanje lažji, a do razcepa, ki je z dvema smernima tablama označen in viden že od daleč, se moramo še malce potruditi. Smo na razcepu dveh zavarovanih poti. Leva ima oceno D, desna ima oceno C. Izberemo levo, težjo smer, ker bomo po desni sestopili. Jeklenice se poženejo naravnost navzgor, po skoraj gladki skali. Skobe so bolj skopo odmerjene, pa še te, ki so, so precej narazen, tako da se resnično po tem gladkem stolpu vlečemo z rokami po jeklenici. Ko stopimo na vrh, smo ob ogromnem klinu, poleg katerega je vpisna knjiga. Ker smo si izbrali krožno turo, da bomo stopili še na Košutnikov turn, bomo sestopili v južno Cjajnikovo škrbino. Sestopimo ob jeklenicah, naravnost navzdol. To je pravzaprav tista desna pot na prej

omenjenem razpotju. S škrbine markirana steza zavije desno po gruščnatem svetu, ki ga krasi tudi nekaj trave. Vzpona je dobrih sto višinskih metrov do Užnika, kjer zavijemo levo proti Košutnikovemu turnu, ki ga vidimo v daljavi. Po grebenski markirani poti, ki preči celotno Košuto, se povzpnejo na Macesje in Ostrv. Z nje ga se spustimo na sedlo pod Košutnikovim turnom, kjer se levo tudi odcepi zavarovana plezalna pot ÖTK Steig, z oceno B/C na severno stran Košute, po kateri sestopimo. Povzpnejo se še na Košutnikov turn, nato pa začnemo sestop po dokaj zahtevni ferati. Da so jo naredili še malo bolj adrenalinsko, so čez rdeče obarvano škrbino namestili viseči most. Most je odlično zavarovan (tako kot celotna pot) in najbolj zoprn je prvi korak na mostu, ker ta pod nami zaniha. Pripnemo se na jeklenico, ki jo imamo nad glavo, in nadaljujemo do druge strani škrbine, s katere se po precej gladkih in izpostavljenih ploščah spustimo do ogromnega melišča. Z malce sreče bomo našli dele odličnega melišča, ki nam bodo omogočali hiter spust do gozda, kjer nas bo markirana steza pripeljala nazaj do izhodišča, do Koče pod Košuto. Naj omenim, da je uporaba samovarovalnega kompleta nujna, ravno tako čelada, uporaba plezalnih rokavic pa priporočljiva, saj je vlečenja po ostri jeklenici precej in imamo prste lahko kaj hitro krvavo odrgnjene.

Katere so še zelo zahtevne poti v Karavankah? Ena takih je tudi ferata Walter Mory na Peci. To je vzpon na Peco z avstrijske strani. Če se na Peco odpravimo iz Slovenije, iz Jakob, se od kočice dalje pa do vrha lahko povzpnejo tudi po zavarovani plezalni poti. Ta nima statusa ferate, a vseeno je samovarovalni komplet priporočljiv. Zelo zahtevna je tudi zavarovana plezalna pot, ki pelje na vrh Stola. Tehnično zahteven je tudi vzpon na Kepo čez severovzhodni greben, ki sicer ni označen, a so na poti celo trije klini za varovanje in rdeče puščice in pike. To je vzpon, ki že meji na alpinistično dejanje, saj imajo detajli oceno II. težavnostne stopnje.

Da, tudi Karavanke ponudijo zelo zahtevne poti, ferate, od katerih so nekatere izjemno težke in izpostavljene, ter terjajo od gornika mirno glavo, moč in trden korak.

Zavarovana plezalna pot na Stol / Foto: Jelena Justin

Cjajnik kot ga vidimo z grebena Košute / Foto: Jelena Justin

Viseči most na ferati ÖTK Steig / Foto: Jelena Justin

Foto: Jelena Justin

Vrh Cjajnika z ogromno vponko matičarko

POHOD

Po poti literarnih ustvarjalcev

Po literarni poti pod Stolom, kjer so bili rojeni literati France Prešeren, Fran Saleški Finžgar, Janez Jalen in Matija Čop ter Anton Janša, slikar, začetnik modernega čebelarstva in eden najboljših poznavalcev čebel, je julija krenila manjša skupina pohodnikov v okviru čezmejnega projekta Smart Tourist.

Danica Zavrl Žlebir

Projekt Smart Tourist poteka v okviru Programa sodelovanja Interreg V-A Slovenija-Avstrija za obdobje 2014–2020, vodilni partner je Gorenjski glas, partnerja pa še Mohorjeva družba iz Celovca in xamoom GmbH. Projekt Smart Tourist ima kulturno-turistično vsebino, s klasičnimi in sodobnimi tehnologijami predstavlja kulturno in naravno bogastvo Karavank. Tamkajšnjo literarno dediščino vse bolj umeščajo v turistično ponudbo in pot kulturne dediščine pogosto obiskujejo različne turistične skupine in posamezniki. S pomočjo sodobne tehnologije, ki jo nadgrajujejo tudi z mobilnimi aplikacija-

ustvarjalce na njej. Skupina izletnikov je štela komaj dva ducata udeležencev, pač v skladu z omejitvami zaradi koronavirusa. Med nami je bila peščica otrok, ki se je najbolj navduševala nad igro iskanja skritega zaklada na posameznih točkah, štiri izletnice pa so se odločile literarno pot prekolesariti v družbi lokalnega vodnika Matevža Čemažarja.

Izpod Stola izvirajo France Prešeren, največji slovenski pesnik, pisatelj Fran Saleški Finžgar in Janez Jalen, jezikoslovec, literarni zgodovinar in književni kritik Matija Čop ter Anton Janša, slikar, začetnik modernega čebelarstva in eden najboljših poznavalcev čebel. Med pohodniki so bili tudi predstavniki par-

ostali pohodniki so izražali zadovoljstvo nad izletom, ki nam je razkrival kulturno-zgodovinske in naravne lepote pod Karavankami. Pohod smo začeli v Vrbi, kjer nam je pri rojstni hiši pesnika Franceta Prešerna dobrodoščilo zaželel Matjaž Koman, direktor Zavoda za turizem in kulturo Žirovnica. Skozi življenje in delo pesnika Prešerna in v isti hiši rojenega nadšofa Antona Vovka, pesnikovega pranečaka, nas je popeljala lokalna turistična vodnica Mira Novak. Pot nas je v Vrbi vodila mimo mogočne lipe, pod katero so modrovali naši predniki, nato smo obiskali Breznico, kjer stoji spominski čebeljak Antona Janše. V Doslovčah smo se ustavili pri rojstni hiši pisatelja Frana S. Finžgarja. Čez pašnike po poti Pod rebrom smo prispeli v Rodine, kjer tik ob cerkvi stoji rojstna hiša pisatelja Janeza Jalna. Njen oskrbnik je Janez Mulej, pisatelj pranečak, ki nam je razkazal muzej v Jalnovi hiši in nanizal vrsto duhovitih pripovedi iz življenja pisatelja, ki je sicer služboval kot duhovnik. Iz Rodin smo se po cesarski poti podali nazaj proti Vrbi, vmes pa se ustavili v prostorih Konjenskega kluba Stol, kjer so nam postregli s kosilom. Vso pot nas je spremljala glasba kantavtorja Aleksandra Mežka, ki živi v bližnjih Mostah, vrsto let pa je ustvarjal v Angliji. Pred leti je izdal cikel desetih pesmi pod naslovom Žeronška koreta, napisanih in tukajšnjem narečju, ki jih je posvetil krajem in ljudem pod tem delom Kravank in literarnim ustvarjalcem na naši poti.

Literarno pot so v družbi vodnika Matevža Čemažarja prevozile s kolesi.

mi, turisti lahko te poti obiščejo tudi sami. Junjski izlet v okviru projekta Smart Tourist pa je bil še klasičen, z vodnikom Gregom Flajnikom in lokalnimi turističnimi vodniki, ki so skupini pohodnikov približali idejo celotne poti in posamezne literarne

tnerjev iz Avstrije, direktor Mohorjeve dr. Karl Hren s sodelavkama v projektu Martino Kanzian in Kathrin Sterbenz. Za Karla Hrena, ki je sicer pogost obiskovalec Slovenije, je bila literarna pot pod Karavankami povsem nova, a navdušujoča izkušnja. Tudi

Dr. Karl Hren s sodelavkama in vodjo izleta Gregom Flajnikom

O, Vrba, srečna, draga vas domača ... je zapisal pesnik France Prešeren.

Ustavili smo se tudi pri rojstni hiši Frana Saleškega Finžgarja v Doslovčah.

Zadovoljni udeleženci izleta po literarni poti pod Karavankami